

Н. Очирова

Уг залгамжалгын түүхэ

УДК
ББК

Буряад Уласай соёлой яаман

*Конкурс по отбору работ
с целью осуществления проектов
по изданию произведений на бурятском языке
«Уран зохёолой юртэмсэ»*

*Номинация:
«Занишалаа сахин һэргээе»
(Возрождение традиций и обрядов.
Историко-краеведческая литература)*

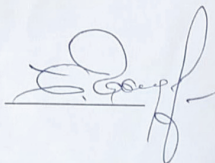
Н. ОЧИРОВА

ОтзЫв

Этигэлэй Хамба лама тухай олон ном бин. Тээд, Хамбын амиды ябахадань, өөрөө нүдөөрөө хараһан, хөөрэлдэһэн- нимэ хүн угы ха юм. Тиймэ хадань, ном соохи мэдээсэл ехэ сэнтэй байна.

Оронго нютагай Намжилма Доржиевна 1920 оной хүн Этигэлэй Хамба ламын дүтын түрэл- зээ басаганиний болоно. Үхибүүдтээ өөрынгөө ханаһан юумсээ бэшээд, үлдээгээ. Басаганиний Надежда Дамбадугаровна тэрэ олон бэшэһэн рассказыуды бэшэжэ абahan. Хөөрөөнийнь «Уг дамжаха зөөри» гэжэ нэрлэжэ, ном болгожо бэшээ. Уншахада ехэ хонин, мартагдашагүй, Хамба лама мэдэгдээгүй талаһаан харагдана. Зээ басаганиний нагасадаа дуратай, дүтын хүн, шуһан түрэл гээд, ябадаг байгаа. Ном соогоо таба-зургаатай үхибүүнэй сэдхэл, ханаан бодол, хайхан ариг байна. Нагасань үхибүүдтэ дуратай байгаа, хажуудаа суглуулаад, юумэ заадаг, элдэб наада, һургаал хэхэ. Өөрөөн адли болошоод наадаха. Ганса наадажа байхагүй- юумэ зааха, урданай түүхэ хөөрэхэ. Хэшэлнүүдые, захянууды үгэһэн. Хамбын бэлэглэһэн һахюуһанууд аюулһаа, муу юумэнһээ абараа. Араан шүдэн ехэл шухала зүйл гээшэ. Хамба лама шүдөө бэлэглэхэдээ, удха шанартайгаар үгөө: Будда бурханай шүдэн баһа ханагдана. Номой хуудаһанууд маанар уншагшадта тон хэрэгтэй, ехэл һонирхолтой байна. Саг соогоо бэшэгдээ. Нагасанинь басагандаа ручка бэлэглээ, «өөрынгөө угай юумэ бэшээрэй» гэһэн даабаритайгаар. Энэ ном тэрэ найдалай үнэмшэлгэ болоно.

Буда лама, шэрээтэ Дуйнхор дасанай

Огүмб

Мүнөө Этмизийн Хамба тариад, 20 тэм болоод байна. Бүхн юуны ушартай, дэлхэй дээрх минн юуны байдалгүй, салгуураа тийнхуртай. Бурханай үйлэ хэрэг эбана байгаа хадаа, башадаа ехэ эрдэмтэ, даалгай, чарилгүй бүтэж байдал ёко захиалтай. Эхил дээрээ: "Этмизийн Хамба баша тариа 1" - 100, 000 хүн модоо хийсгүй, ойгоо хогүй: Хамбы тариата байд хадангийн, муугаар халмаж байсан зон олон байгаа. Эхил дээрээ болодо байсан ушарнууд - 1000 хуураа. Мүнөө 24 тэм болоод байхада, Этмизийн Хамбын зог басагтан ерэгд байна хам бай. Зог басагтан ерэгддэг, Этмизийн Хамбын бүхн ханата байсан хангааны, содоо хамна ерэгдүүлжэ тата ерэгд, мүнөө бэйсэй хамнааг хийсгээх тата байсан конкурста хамнаа үнэн бодхалгаз бүтээжэ тата ёкоорго ерэгд байна. Этмиз хадаа, Этмизийн Хамба башааааа нилсэн ёко муугааа эбана, башаа байсан. Бадаагайхан хамнагийн мүнөө тариад, ерэгд байна. Хуучуны хамнаа, Этмизийн Хамбын захиалаар 24 тэм болодо, мүнөөн хадангаа тата байна. Тэрхүүн эрэгд хуучури, тэдэйн хаданга олон байдаа. Тэрэг

мэтэ бүтэлтүдэй, болгоомжуу байвал ха манда
халаса ламбайгшнынь шидэ нахандаа шидэ
хоньртээ юу дамнуудалд үхдэг, сайшадаа
олуур энхэ, амгийн байдалтай арай зогшил
байхын түгшөө түүхэнь дэвтэр сөөн хуу бэлтгэ
байна. Энэнишэ байнаар хэблэтгэбыха хэрэгтэй.
Хэблэлтэй, сайшадаа: "Бурхан шатан дэлгэрээ"
шидэ зэмбэрхэдэ болохо байна.

Шанай чармахэ зог байвал нэлсэй сайны ерт
зог хэлнэгдэ. Шанай үймэ хэрэ баянахадэ
бүтээ. Хуу нүдэн, сэг сайтаа, сахилдаа хүндэ.
ха юм бай.

Шанкартаа талаан бэлсэсэ, гурван тэдхээ:
"Баянахадэ хүртэ, барбайхадэ хүртэ,
збыхаттай бэлтгөсэй!"

XII-дугаар Бандига Хамба Даша-Доржо Эмгэн
башын Эрдэнитэ мунхэзалишан саяагш
Хамба Доржсэв: 2007

I хуби. ЭЖЫН ХӨӨРӨӨН

*Эжымни үримни, арадни, дэлхэймни
Энээхэн наһанайм бүхы баялиг.
Эхымни альган-түрүүнхи дэлхэймни –
Эдир наһыем шэмэглэһэн баялиг...
Үри бээмни наһанайм үнэтэйхэн бэлэг.
Ц-Д.Дондогой.*

Энэ ном манай угай эгээ хүндэтэ, гайхалтай хүн тухай уншагшадай, буддын шажантадай эдлэл болохонь магадгүй. Очирова Намжилма Доржиевна эжын хүндэтэ нагасатаяа дахин уулзалгын найдал, нагаса тухайгаа хани халуунаар сэдьхэл соогоо гамтайгаар хадагалжа ябаһан дурасхал тухай бэшэһэниинь олондо дуулгаха 12-дохи бандида хамба Даша-Доржо Этигэловэй абари зантай шэнжэлэгдээгүй талаһаань гүнгзэгыгөөр танилсуулха зорилготой болоноб.

Үни сагай 1920 оной декабриин 18-да Доржо Бадмаевич ба Хандажаб Тогочиевна Доржиевтантай бүлэдэ эжымнай наймадахи үхибүүниинь боложо түрэхэн. Нагаса баабайн бүлэдэ 10 хүүгэд түрэхэн байгаа, ха-

рин тэрэ урданай хатуу шэрүүн сагта хүндэ үбшэндэ дайрагдажа, хайран түрүүшын дүрбэн үхибүүдын үшөө нарай нялха байхадаа наһа бараһан байгаа. Табадахи үхибүүнэй түрэхэдэ, гэртэнь Этигэлэй хамба лама өөрөө орожо, үхибүү тогтоохын уншалга уншажа, арюудхажа, адислажа, хүбүүень Лубсан-Доржо гэжэ нэрлэбэ. Тиигээд саашанхи түрэхэн хүүгэдтэнь - бултандань хамба нагаса нэрэ үгөө. Тэрэ гэхээр нагаса баабайтан үхибүүдээ алдахаа болибо. Эжыдэмнай Намжилма гэжэ нэрэ хайрлаһан байгаа.

Эжымнай юумээр һонирхожо байдаг, хүбэлгэн ухаатай, хамба нагасадаа мээхэй байһанһаа, үринэртөө, аша гушанартаа Этигэлэй хамба лама тухай хөөрөжэ, хүндэтэ нагасынгаа тэрэ сагай байдал, зан абари тухайнь дэлгэрэнгыгээр мэдүүлжэ, дамжуулжа шадаһан байна.

Нагасын заабаряар Доржо нагаса баабай булта үхибүүдээ эхин хургуулида хургуулжа гаргаад, хожомын дунда хургуули дүүргүүлбэ.

Намжилма Доржиевна эжымнай Загастайн дунда хургуули эрхимээр дүүргээд, багшын курснуудта һураад, Ивалгын хургуулиин эхин классай багшаар орожо ажаллаба. Һүүлдэнь Оронгодо хургуулиин нээгдэхэдэ, түрэл нютагтаа багшаар ба комсоргоор ажалаа үргэлжэлүүлбэ.

Дайнай шэрүүн сагта залуухан эжымнай хургуулиин багшанартаяа, нютагаархидаараа хамта Илалта дүтэлүүлхэдэ баһа нүлөө оруулалсаба: листовконуудые гаргалсажа тарааха, хубсаһа хунар сэрэгшэдтэ суглуулалсаха, эгэшэтээ хамта ноохон оймһонуудые, бээлэйнүүдые нэхэхэ, нютагаархидайнгаа сэрэгшэдтэ суглуулһанаа тооложо, Ивалга абаашажа тушаадаг ажалтай байһан. Намартаа хурагшадтаяа хамта поли дээрэ шэниисын хоолос түүдэг байгаа. Тэрэ хүндэ сагта хэншые гэдэргээ сухаряагүй, шүдөө зуугаад, бээ татаад, зомнай шанга ябаа ха юм даа.

«Хүндэ сагта булта нэгэ хүндэл адли нэгдээд, алтаргана шэнги бүхэ байха, бэе бээдээ туһалжа, бэе бээе хайрлажа, эбтэйгээр, этигэлээ алдангүй, урагшаа дабшаха» – гэхэн нагасын зааһан хургаалнууд эжыдэ ханагдадаг байгаа.

Наһанайнгаа хани нүхэрөө гээһэн Доржо нагаса баабай эжынэймнай хажууда ходо байлсажа, сэсэн үгөөрөө, шадалтай бэрхэ гарнуудаараа туһалжа, дэмжэжэ байгаа. Тэрэ хүндэ сагта хамба нагасын дүрсэ эжыдэмнай ханагдажа, сэдьхэлыень дулаасуулжа, хүсэ шадал нэмэһэн хэбэртэй болодог байгаа.

Эжымнай хүндэ сагай болоходо: «муу юумэн үнгэрхэ, хайн саг ерэхэл байха» – гээд маанарта ходо хэлэгшэ һэн. Сухариша-

гүй, эрид шанга зантай, зоригтой хадаа манай эжы олон дабаануудые дабажа шадаа.

Эжымнай сагаан сэдхэлтэй, сэбэр, гоё эхэнэр байһан. Дайнай дүүрэхэдэ хургуулида хамта хураһан Очиров Дамба-Дугар Дабаевичтай гэрлэжэ, айл болобо. Дайнай һүүлэй хүндэ саг байгаашье һаа, олон үхибүүдые түрэжэ, эбтэй бүхэ айл боложо шадаа. 1957 оной мартын 12-то абамнай хүндэ үбшэндэ дайрагдаад мордошобо. 37-той эжымнай зургаан үхибүүдээрээ үлөө: ехэнь 10-тай, багань 11 һаратай. Абымнай эжы – Ханда һамай маанартаяа байжа аша-нараа харалсадаг, нагасанарнай ходо туһалалсажа байдаг байгаа.

Эжымнай ном уншаха дуратай байһан, тиимэһээ олон уран зохёолшодой элдэб номуудтай шкафтай байһанбди. Зааханһаан маанарые ном уншаха дуратай болгоһон. Багшалжа байхадаа мэргэжэлэй үбшэн-ларингидтай боложо, хургуулиһаан болижо, бухгалтерта хуража гараад, Улаан Оронго колхоздоо бухгалтер болоо. 1975 онһоо Оронго нютагай сомоной советтэ секретаряар ажаллаа.

«Хүн алтан толгойтой түрэдэггүй юм» – гэхэн хамба нагасын хэлэһэн үгэнүүдые һанан, эжымнай эрдэмээ дээшэлүүлхэ гэжэ бододог, хэжэ байһан ажалдаа үнэн сэхээр хандаха, хүн зондо туһатай байха гэжэ оролдодог байгаа.

I бүлэг УУЛЗАЛГА

Түрүүшын уулзалга

Хамба лама нагасатаяа уулзахаа Янгаажанай дасан абатаяа ошодог байһанбди. Тэрэ уулзалганууд сэдхэл соом нэгэ найхан, дулаан, мартагдашагүй ехэ баяр боложо үлэнхэй. Үүдэндэ ороһоор, эжын эльгээһэн бэлэгүүдые аба нагасада барюулаад, гэртэхи, түрэлхидэйнгөө һонинуудаа хөөрэлдэдэг байгаа. Тиигээд аба дасанай газаахи ажал хэхээ гарашаха, харин бинь хамба нагасатай үлэшэхэб. Нагасамни намайе тэбэреэд, толгойем үндөөд, өөдэнь шэдэхэ дуратай байһан. Гарнуудынь ехэ хүсэтэй, шанганууд, бэень бүхэ байһаар һанагдана. Ехээр хоюулаа энеэлдэжэ байгаад хөөрэлдэхэбди. Нагасам тиихэдэ наһаараа дала гараһан байгаа.

Нэгэтэ модондо һуулгаатай хүхэдэг хампээд бэлэглэбэб. Тэрэ хампээдээ хадагалжа, нагасадаа абаашатараа ямараар өөрөө эдихээ һанаа һэнбиб! Теэд бүхы хүсэлөө зангидажа, бэлэгээ эдингүй, бүтэнөөр абаашажа шадаа бэлэйб. Нэгэтэ дасанай гунгар-

баануудыг хаража байхаар, далга соо тэрэ хампээдээ харажархибаб. Бэлэгийем нагаса үндэрөөр сэгнэбэ гэжэ ехээр баярлаа бэлэйб.

Үбдэг дээрэнь һуугаад, халзан толгойень эльбэхэ дуратай байгаа. Нэгэтэ хамба нагаса намда: «Минии заахан Намжилмамни, зээмни, ши ехэ хайн байхаш даа, жаргалтай, би ходол хаража, хажуудаш байхаб. Би Намжилма гэжэ нэрэ шамдаа үгөөб, Манзушри бурхан шамайе баһал хамгаалжа ябаха. Ши ухаатай, эрдэмтэй, сэсэн, хайн сэдхэлтэй хүн болохош. Урдашни хэсүү, хүндэ хүшэр байдал дайралдаха байха, ши дабаха шадалтайш. Амгалан сарюун үдэрнүүд үшөө олон байха даа! Хүн алтан тархитай түрэдэггүй юм, өөрөө хүсэлтэй болохо ёһотой юм: эрдэмээрээ, ажал хүдэлмэрээрээ, арга шадалаараа» – адислажа байгаад, иигэжэ хэлээ һэн.

Хамба нагаса ехэ хүлэйнгөө үбдэхэдэ, Сагаан жалгын аршаанда ородог байгаа. Аба эжы хоёрни нагасые ходо тиишэнь абаашаха. Заахандаа би эрхэхэн байгаад, дахасалаад ошолсодог байгаа. Аба бургаана суглуулжа түүдэг табиха, хонохо байра бэлдэхэ, эжы эдээ шанаха. Абын ябахада, би, эжы, нагаса – гурбуулан үлөөд, эжын шанаһан сай һайруулан, жаргалтай саган үнгэргэдэг байгаабди. Хүн һаалта хэхэгүй, тойроод тайга. Хоргодожо наадахаб, нагасын

элдэб хөөрөө, онтохо үльгэрнүүдые шагна-
ха дуратай байгаа. Нагаса һонин юумэ
дуулаад, ехээр энеэхэ, хоолойнь гайхама
зөөлэнөөр дуулдаха. Дуушан байгаа – мэг-
зэм маани уншахадань, уянгата дуун шэн-
гээр дуулдадаг байгаа. Нагасын дуу дуула-
жа эхилхэдэнь, эжы дахаад эхилхэ, хожуулаа
гоёхоноор тааража дуулаха. Нагаса эртэ
бодоод, бурхандаа зальбарха. Эжы хүтэй
ногоон сай шанаха, бариһан талха, хурууд
табиха. Үдэр талхатай борсын шүлэ буй-
луулха, аарса шанаха, хартаабха түүдэг соо
болгохо. Асарһан аршаантай тааз соомни
нагаса хүлнүүдээ хээд һууха. Үбдэг дээрэнь
аягаар аршаан адхадаг байгаа. Хамба на-
гаса ехээр баярлаха, нюдөө хаагаад, тарни
уншаха. Тархиейм эльбээд: «Таанад намай-
гаа харанат, хайнта даа, басагадни, шуһан
манай нэгэ – хүнэй шуһан, үнэхөөрөө, уһан
бэшэ даа!» – гэжэ хэлэхэ. Аба эдее хоол аса-
раад, ябашадаг байгаа, һүүлдэ хойноһоом-
най ерэжэ, гэртэмнай абаашаха. Мартаг-
дашагүй, сэдхэлдэ дулаахан, жаргалтай
үдэрнүүд байгаал даа! Аршаанай һүүлдэ на-
гаса манайда хоноод, бултыемнай адислаад,
адууһа малыемнай газаагуур ябаад хараха.

Нэгэтэ һүүлшын уулзалгада нагаса эжы
аба хоёртой удаанаар хөөрэлдөө. Ти-
хэдэ хамба нагаса иигэжэ хэлэһэн байгаа:
«Намае барижа, хаажа шадахагүй. Ондоо
сагай ерэхэдэ, би тандаа бусахаб. Намжил-

ма зээтээ уулзахабди». Тиихэдэ би заахан байгаашье наа, муу юумэнэй болохыень сэдхэлээрээ ойлгоод, эжынгээ үбдэг дээрэ тархья табяад, бархиршооб-нагасам хайратай байгаа. Үглөөдэрэй үглөөгүүрынь нагаса бултыемнай үндөөд, эжыемнай тэбэрээд, найхан үгэнүүдые хэлээд, тэргэ дээрээ нуухадаа: «Ум маани бадмай хум!» – гээд, маанар тээшэ дулааханаар хараад, ябашоо нэн. Нүүлшын хахасалгын саг ерээд байна гэжэ ойлгооб. Үүлын хаяанай саана харагдахаа болиторнь хойноһоонь хараад байгааб. Хамба нагаса тиихэдэ үндэр – 75 наһатай байгаа, харин би нагасынгаа хэлэһыень нанажа, этигэлээ алдангүй, ходо уулзахаа хүлээдэг байгааб.

Хүлээһэн уулзалга

Нагасам ерээ! Би баярлахын ехээр баярлажа, баярлаһандаа һал унашахаа байнаб!

Аяар 75 жэл үнгэрөө, минии бүхы наһам үнгэржэ байна, ямар болообта, хэрбта? Тантай уулзаха гэжэ ээлжээгээ хүлээжэ байхадаа, балшар наһан наагдана: наадан, хөөрэлдөөн, эжытэй дууладаг дуунууд...

Та зүб тиихэдэ ябаат, танай нүүлдэ ехэ сэмүүн саг ерээ: Сагаалганай һайндэр болюулаа, дасан ябахаа болёобди, түрэл ламанаршые тухай абяа гаража болохогүй

байгаа. Тиигээд аймшагтай дайн болоо, олон хүн дайнгаа бусаагүй. Санжамитаб дүү хүбүүем ханана гүт, тэрэмнай дайнда летчик-истребителеэр ябажа, олон орден медальнуудта хүртөөд бусаа. Танай үгэһэн бурхаар, шүдөөртнай адислаад табяа һэм, тиигээд лэ элүүр энхэ, амиды ерэжэ шадаал даа. Ходо тандаа зальбаржа, абаралые гуйжа байгааб... Ехэ һайн даа, нагаса! Заахандаа наадажа байхадамнай Дамба-Дугар бидэ хоёрые хамтаруулагша һэмнайт, ханана гүт? Бидэ нээрээшье, Дамба-Дугарай дайнгаа бусахадань, хамтараабди, олон үхибүүдтэй болонхойбди. Бидэ хоёрые шатар наадажа хургагша һэмнайт. Дамба-Дугар бэрхээр наададаг болоод, шатарай мұрысөөнүүдтэ хабаадалсажа, олон дахин шалгараа. 1957 ондо шатарай урилдаанда ошоод, зүрхэ-ниинь тогтоод, наһа бараа. Үхибүүдыемни харалсажа ходо байгаат... Һэмээхэн дасан ошожо ерээд, үхибүүдээ аршаанаар угааха-даа, санзайгаар утахадаа: «Нагасадаа ошоод ерээб, хүндэ бү дуулгагты» – гэжэ хэлэдэг байгааб. Олон юумэ тандаа хөөрэхэ байнаб, теэд та өөрөө хуу мэдэжэ байна ха юмта даа. Би мүнөө танһаа наһаараа холо эгэшэб, теэд танай хажууда үнөөхил заа, танай дуратай Намжилматнайб. Тандаа һайниие хүсэнэб. Ехээр баярланаб! Танай үршөөлөөр хатуу хүндэ сагуудые гаталжа гарааб, үхибүүдээ ажалда, эрдэм номдо дуратай-

гаар хүмүүжүүлээб. Мүнөө танаа хаража байхадаа, хэлэхэ үгэнүүдни мартагдашаба, хүлисыт даа, мэдэнэм, та һанаһан юумыем дуулаад, мэдээд байнат. Та намайе оромсоормни таняат гэжэ мэдэнэб: нам тээшэ ходо дулааханаар хаража байгаат. Мүнөө бодоод, абдараа нээгээд: «Юу эдихэбши, Намжилмаахамни?» – гэжэ һурахадатнай, би: «Бөөвэ» – гэхэб, тиихэдэм, та: «Бурханай эдеэн» – гэхэт. Танай гарыетнай барихадам дулаахан байгаа, та гарыемни зөөлэхэнөөр баряад, адислаат. Һайн даа, нагаса! Би ехээр баярланаб! Та үнөөхи зандаат: гоё, шанга, өөрын мэдэлтэй, дууһашагүй, барагдашагүй эрдэмтэй эгээ дүтын түрэл, нагасам!»

Хүн зон арадтаа дуратай хадаа бурхандаа этигэлтэй болгохоо, ажабайдалыемнай һайжаруулхаа, үбшэн зоболонһоо аргалхаа бусажа мандаа ерээт.

«Ум аа гуру шаса дара димам суухаа!»

Хahasалгын уулзалга

Би баһа тандаа ерээб, нагаса, ээлжээтэ бэшэ – һүүлшынхэ. Минии саг дүтэлөө. Танай үршөөлөөр ехэ удаан, үрэтэйгөөр ажаһуугааб: олон үхибүүтэйб, олон аша гушанараар бээе тойрууланхайб. Нүхэрэйнгөө һанаһан болоходонь, 37-той байгааб. Намда аха дүүнэрни ходо туһалаа, та хажуудам

байгаат. Маанартаяа Дамба-Дугарай эжы байгаа. Нэгэ хүндэ шиидхэбэри хэхэдэм, та намда туһалаат: нүхэрэйм наһан болоходо, Санжа-митаб дүү хүбүүм бага хүбүүем эрээ (эсэгынгээ мордоходо, ууган хүбүүн 10 наһатай, багам – 11 һаратай байгаа), теэд дүүдээ һайниие хээд, харин өөртөө ба үхибүүдтээ муу хэнэ гүб даа гэжэ һанаад, танһаа асуубаб. Та хүбүүгээ үгэ гээд, адислаад, өөр дээрээ энэ ехэ зүрхэ-сэдьхэлэйм үбшэ абаат. Һайн даа, нагаса!

Аханар, эгэшэ, дүүнэр уулзахадаа, Янга-ажан дасанай һуурида ошодог байгаабди. Абатаяа (эжымнай, танай зээ Хандажаб, залуугаар наһан болоо) дасанай газраагуур ябахадаа, олон хүнүүдэй абяа гаралга, тарни уншалга, хонхо, ебүүн дуугаралга дуулагша һэмди. Ехэл гайхалтай байгша һэн.

Тиигээд Сэндэмэ абгай бидэ хоёрые гэртээ буулгаад, эрэшүүл танда ошодог байгаа. Танда һониноо хөөрөөд, адис абаад ерэгшэ һэн. Үдэшын хоолоо барихадаа ехэ дулаан, сэдьхэл һайхан хөөрэлдөө эхилэгшэ һэн: хүн бүхэн өөрынгөө гэр бүлэ тухай, бага наһанайнгаа наада, ажал ба таанар тухай, танай шог, хошон хөөрөөнүүдыетнай һанан, энеэлдэжэ, зугаатайгаар уулзалгаяа үнгэргэгшэ бэлэйбди. Хоргодожо наадаһаанаа һананаб: үгы байжа байтараа, гэнтэ олбог дээрээ бии болоод, мэхэтэйгээр энеэбхилжэ һуужа байхат: «Ямар удаан бэдэрнэт,

таниие хүлээжэ, эндэ һуужа эсээб» – гэхэт. Манайда ерэхэдээ, уһан дээгүүр ябаад, маанарые гайхуулагша бэлэйт, һанана гүт?

Тандаа дүтэлжэл байнаб, ухаан бодол хүдэлжэ, элдэб олон ушарнууд һанагдажа эхилнэ. Ехэ һайн, удаан, жаргалтай, баян байгааб, теэд, ямар түргэн наһам дүүрэнэб даа...

«Эрдэмтэй хүн саашань юумэ үргэлжэлүүлхэ аргатай, үбгэ эсэгэнэрэй нэрэ нэрлүүлхэ, үхибүүдтээ харгыень харуулжа, жэшээ боложо үгэхэ» – гэжэ хэлэдэг байгаат.

Би амар амгалан саашаа ябахам- танай ерэхэдэ, үри хүүгэдни харууһатай байха гэжэ мэдэнэб.

Нүгөө наһандаа Бэлигтэ аша хүбүүндээ түрэжэ ерэхэб, та намайе танихат – иимэл зандаа үлэхэб: һайн һанаатай, сэбэр сэдхэлтэй, сэсэн ухаатай, теэд үшөө һайханаар дуулажа шададаг болохоб!

Тандаа ехэ һайниие хүсэнэб! Баяртай, минии нагаса!

II бүлэг НАГАСЫН ХЭШЭЭЛНҮҮД

Шатар наадан

Нэгэтэ нагаса газраа наадажа бай-
хан үхибүүдые гэртээ дуудаж
оруулаад, элдэб янзын модон дүр-
сэнүүдые харуулжа: «Энэ шатар наадан гэ-
шэ. Наадажа хураха ханаан бии гү?» – гэбэ.
Тиэхэдэнь, маанар: «Бии» – гэжэ хүхюутэй-
гээр харюусабабди. Нагаса маанарта ехэ
оролдосотойгоор харуулжа: «Ноён иигээд
ябадаг, морин тиигээд...» – гэжэ байга-
ад, нааданай дүримүүдтэй танилсуулан
хөөрөбэ. 4, 5, 6-тайхан заахан үхибүүд бай-
гаашье хаа, ехэл хонирхолтойгоор шагнааб-
ди. Олон дахин нагасын шатарай хэшээлдэ
ябажа, бэрхэшье наадагшад элирбэ. «Шатар
наада наадахадаа, тэмсэлдэгшэ хүндөө муу
ханаа ханажа байнгүй, хаалта хэнгүй наа-
дадаг юм» – гэжэ ойлгуулаа бэлэй. Хамба
лама нагаса Дамба-Дугартай наадаха дура-
тай байгаа: «ухаатай, хонирхуу, хүбэлгэн
хүбүүн» – гэжэ хэлэхэ. Бэшэшье үхибүүдые
магтан урмашуулха.

Нагасын шатар наадахадань, үбдэг дээрэнь һуудаг байгаа. Нэгэ дахин би өөрөөшье ойлгонгүйгөөр нагасын шатараар ябajarхибаб. Булта байгаада дуугай болошобод. Наадажа байһан хүбүүн айдаһа хүрэн нюдөөрөө нагаса руу шэртэбэ. Нагаса юушье ойлгоогүй байтараа, гэнтэ намайе шангаар тэбэрээд, үндөөд: «Намжилма, минии зээ басаган, шатар наадажа шададаг болоо хүмши даа. Саашадаа үшөө шангаар, бэрхээр наадажа һураарай, намаяа баярлуулхаш!» – гэжэрхибэ. «Оролдохоб!» – гээб. Нагаса өөрынгөө заахан зээгээр омогорхобо, бинь хүхин баярлабаб. Шатар мание урид толгой соогоо бодожо, тиигээд үйлэ хэрэг ябуулхые, олон аргуудһаа нэгэ эгээ шухалыень шэлэжэ, элирүүлжэ шадахые һургаба.

Глобус

Хүршэ үхибүүдээр хорёо соогоо наадажа садаад, би эсэшэнхэй хамбо лама нагасадаа оробоб. Нагаса нюдөө хаагаад, эрхиеэ татажа, өөрынгөө хуури дээрэ маани уншажа хууба. Би шала дээрэ урдань удааханаар хуугаад, нагасаяа нажааж, баһа гурбадахия мүргэжэ эхилээб: хоёр альгаяа баряад, урдань тархидаа, хожомынь нюдэндөө, амандаа, тиигээд сээжэ зүрхэндөө мүргөөд, дутуу байха гэжэ ханаад, үшөө дүрбэ дахин мүргэбэб. Ханаагаа амаруулааб гэжэ мэдээтэй нагасадаа дүтэлөөд, нюдыень халта үлээбэб. Нагаса минии яагаашье хаа, юуншье болоогүй шэнги тэрэл зандаа хууба. Хэзээ маанияа уншажа дүүргэхэ юм гэжэ хүлээжэ ядаад, газашаа ябаха гэхэмни, нагаса шангаар ханяаж ерээд, энеэжэ байһан нюдөөрөө хараад, хэлэбэ: «Зай, баһа мүргэбэ гүш, бэрхэ басаган?». «Таа нюдөө хаагаад хуунхай, юумэ хараа юм гүт?» – гэжэ минии хурахадамни, нагаса: «Хүнэй хайн ханаатай хэрэг бүтээхэдэ, өөрын нюдөөр тэрэниие хараха уялга байха гэжэ ёһо үгы», – гэжэ хэлээ. «Сай уухамнай гү? Тиигээд би шамдаа дэлхэй харуулаад, һонин юумэ хөөрэхэб. Өөрынгөө нүхэдые дуудахадаш болохо».

Хүлээхэ сүлөөгүй, яаража сай уугаад, хоёр-гурбан үхибүүдые дуудаж, гэртэ оро-

ходомнай, нагаса абдараа тайлаад, тэндээ түхэреэн, бүмбэгэдэ адли юумэ гаргаба. Тэрэ бүмбэгэ элдэбын үнгэтэй, дээрэнээ доошоо ба хажуу тээшээ сэхэ зурлаатай байба. Бидэ бултадаа амилхаяа мартажа, абяагүй болошонхой, һонирхолтойгоор хараад байгаабди.

Нагаса тэрэ бүмбэгээ таһаг дээрэ табижа, бидэниие дуудаад, өөрөө һуури дээрэ һууба. Бидэнэрэй столдо дүтэлхэдэмнай, мэдээсэлэй нюуса манда тайлагдажа эхилбэ, бүхы наһаараа мартагдашагүй мэдээсэл. Нагаса бүмбэгэ руу харуулаад, иигэжэ хэлэбэ: «Энэ бүмбэгэ «глобус» гэжэ нэрэтэй – манай байһан газарай бишыхан жэшээ». Бидэ һонирхолтойгоор глобус хаража эхилээбди: сагаан, хүхэ, хүрин, ногоон, шара ба ондоошье үнгэтэй. Тиихэдэ дэлхэймнай иимэ гэжэ манай һанаандамнайшье ороогүй: хайшан гээд хүнүүд эндэ тэндэ байдаг юм? Юундэ унашана үгы юм? Олон асуудал байгаал даа. Нагаса глобусойнгоо тала руу харуулаад: «Энэ Африка, тэндэ хара яһатан байдаг. Юундэ хараб гэхэдэ, Африкада ехэ халуун газар, тиигээд хүнүүд харалшоо. Иимэ хүнүүдые хара раса гэдэг», – гэжэ хэлээд, журнал гаргажа, хаб хара хүнүүдые харуулба. «Һэ, хайшаа хара хүнүүд юм? Бидэ тэдээндэ орходоо, хайхан гоё байнабди» – гэжэ би һанаа һэм.

Тиигээд ород хүниие харуулаад: «Энэ сагаан раса гэдэг, тэдэн Европодо байдаг. Бидэ тэдэ хүнүүдһээ олон юумэндэ һураабди» – гэжэ хэлээ. «Баабайда Ганзуринһаа ерэдэг Никондо яагаа адли юм?», – гэжэ нэгэ хүбүүн хэлэбэ.

Тэрэ сагта нагаса глобусой нэгэ захируу заагаад, журнал соо зураг харуулаад, иигээд хэлээ: «Энэмнай монголнууд, манай газарһаа урда зүгөөр байдаг юм. Шара раса гэжэ нэрэтэй. Бидэ буряадууд монгол арадтай нэгэ түүхэтэй, адли хэлэтэй, нэгэ буддын шажантай байнабди. Таанад һургуулида ябажа, үшөө ехэ эрдэмтэй болохот. Томо наһатай болоходоо, буряад-монгол арадаа хамтаруулхын, угаа саашань үргэлжэлүүлхэ шадалтай байхат. Аха хүнэй хэлэһэн үгэ дуулажа ябагты. Таанад өөрынгөө угай үргэлжэлүүлэгшэд болонот.

Нэгэдэхын тула үзэһэн эрдэмээ, байһан хүсээ зорюулаарайгты. Хамтараад лэ буряадууд өөрын ёһо заншалаа, агууехэ хүнүүдэй, тэдэнэй хэрэгыень мартангүй байхат. Тэрэ буланда алтарганын харганаа харана гүт? Нэгэ нэгэ модоор энэ харганаае хэншье хухалха байха, харин суглуулаад харганаа болоходоо, хэндэшье диилдэхэгүй. Ямар шанга үндэһэтэй гээшэб, харана гүт? Өөрынгөө уг гарбалаа мартангүй байгаа хаа, алтаргана бургааһан шэнги хайн үндэһэтэй, хүсэтэй байхат.

Намжилма, ши минии ухаатай басаган, хэзээшье һонирхолтой, мэдээсэлэй нюуса үзэжэ байгаарай. Үхибүүдтээ нам тухай, минии хөөрэхэниие дамжуулжа байгаарай. Юундээ энеэгээбши? Тиимэл болохо».

Гэртээ ерэхэдээ нагасаһаа мүнөөдэр мэдэһэн ондоо газар, арад, хото тухай тэсэбэриггүй хөөрэхэ ханаатай байгаад, богһоһодо тэмтэржэ «глобус» гэхэн үгэ мартажа: «Минии нагаса – алтан дэлхэй!», – гэжэ хэлэхэдэмни, эжы хэлээ: «Үхибүүнэй хэлэхэн үгэ -нээрээл даа».

«Яжа Африкада түрэгдөөгүй хүмбиб!» – үдэшэ унтахын урда иимэ ханаатай хэбтээ бэлэйб.

Нагасын наадан

Нагаса маанар, үхибүүдтэ ехэ дуратай, мээхэй байгаа. Элдэб наада зохёогоод наадуулха, өөрөө шанга-шангаар энеэжэ байгаад, хайшан гээд диилэхэ хэрэгтэйб гэхэн зүбшөөлнүүдые үгэхэ. Үбэлдөө хэмэл шарга дээрэ намайе хүлэйнгөө дунда хабшажа һуулгаад, бэшэ үхибүүдтэ: «Маанарые һолжоруулагты» – гэхэ. Хашхаралдаан, энеэлдээн болохо, бултадаа – ехэ баггүй – хуу баяртай һолжорхо. Шууяан холо дуулдадаг байгаа. Тоомоо таһарһан хүбүүд шаргыемнай унагааха. Нагаса нэгэшье сухалдахагүй, харин шангаар энеэхэ – ехэ

амгалан сэдхэлтэй хүн байгаа. Эсэтэрээ наадаад, нагасында булта ороод дулаасадаг хэмди. Манда амтатай шэмүүр үгэхэдөө: «Ши хэнэй басагамши, хүбүүмши?» – гэжэ асууха. «Аа, бидэ нэгэ угтайбди. Ши ехэ Аршаанта Бөөгэй түрэл болонош. Ши, хүбүүн, урданай шанга угтайш» – гэжэ байжа хэлэхэ. Үхибүүдэй угайнь элинсэг хулинсаг тухай хөөрэхэ. Маанар ехэ һонирхон шагнахабди. Элдэб түүхэ, онтохо, ябаган үльгэрнүүдые, өөрынгөө урданай сагта болоһон ушарнуудые хөөрөжэ, маанарай досоомнай зааханһаамнай уг изагууртаа, Эхэ орондоо һонирхол, омогорхол түрүүлжэ байгаа.

Урилдаажа наадахадаа, нагасые үбгэн хүн гээд баһанги байхабди. «Гурба» гэжэ тоолоод лэ байхада, нагаса нүгөө хажууда: «Яагаа хүндөөр амилнабта?» – миһэд-миһэд гээд, энеэжэ байха. Хайшан гээд иимэ түргэнөөр нүгөө тала хүрэтэр хүрэнэб гэжэ нэгэшье хүн обёоржо шадаагүй һэн. Ехэ бодолгото болодог байгаабди. Хоргодожо наадахадаа, баһал эсэтэрээ бэдэрхэш. Нэгэ мэдэхэдэш, олбог дээрэ һуужа байха.

Нагаса гайхалтай һайн, энхэрэлтэй, түргэн бодолтой хүн байһан. Таабари манда таахадаа, юумэ һажаажа, бэээрээ харуулжа байгаад, ябажа байгаад харуулха. Зарим таабаринуудынь түргэн таагдаха. Тохорюун шубууе ехэ зугаатай, һонёор харуулагша һэн: гарайнгаа хургануудаа тархи, нюрган

дээрээ арбайлгах, ябахадаа тархья татаад
хунааха, сэхэ ёдогор хүлнүүдээрээ ябаад,
«хле-хле-хле» гэхэ. Би гүйжэ ошоод: «Ин-
дюк, индюк!» – гэжэ хашхархадам, нагаса
намае гаар дээрээ абаад, сээжэдэ няагаад:
«Минии заахан Намжилма, минии ангаа-
хай, минии индюшка!» – гэбэ.

Нагасын, аба эжын, аханарай, эгэшын-
бултанай зөөлэн, энхэрэн бөөмэйлэлгэ на-
мае эрхэ болгоогоогүй, харин үшөөл дээрэ,
хайн, сэбэр сэдхэлтэй, хүндэ туһатай байха
гэжэ оролдодог байгаа.

«Нагасадамни үхибүүн үгы хадаа намдаа
иимэ мээхэй байна ха юм даа» гэжэ нэгэ-
тэ толгойдом иимэ бодол түрэбэ. Нагасаяа
хайрлажа, «сэдхэлдэнь зохид, гансаардал-
га үзүүлэнгүй, ходо туһалжа ябахаб» гэхэн
шиидхэбэри гаргаа бэлэйб.

«Энхэрэн байгты гэртэхиндээ, тоонто-
доо, байгаалидаа. Багашуулаа бү гомдоог-
ты. Хүндэ туһатай байгты, ажал хэгты,
эрдэмтэй бологты, аба эжынгээ нургаал,
гурим, заншалаа бү мартагты! Бидэ үсөөм-
ди, бэе бээе хараад ябагты!» – гэжэ ходо хэ-
лэжэ байгша нэн. Иигэжэ хэлэжэ байхадаа,
нюурын томоотой, ханаа зобонги хоолой-
гоор хэлэдэг байгаа. Манай, арад зонойн-
гоо, бүхы дэлхэйн урдахи хуу мэдээд хэлэжэ
байдаг байгаа ха юм даа нагаса! Минии
гайхалтай нагаса!

Хүниие хайрлалгын хэшээл

Бүхы амитад алтан дэлхэй дээрэ өөрын-гөө хуби заяатай, зорилготой түрэдэг. Хүн боложо мүндэлхын тула ехээр һайн юумэ, буян хэхэ хэрэгтэй: үбгэд хүгшэдтэ туһалха, гэдэһээ үлдөөшэдтэ эдее эдюулхэ, аха за-хадаа «та», «ахай», «абгай» – гэжэ хандаха. Таанад бэе бээдээ анхаралтайгаар хандаг-ты, гомдолгүй ябагты. Ходо заахан ябаха-гүйт. Хэнтнайшые ноён болоходоо болохо. «Ерэжэ туһалыш даа» – гэхэ саг ерэхэ байха. Бэе бээдээ туһалжа, эбтэй ябагты. Хэһэн юумэн һөөргөө бусадаг – тиигэжэ мэдэг-ты! һайн юумэ хэжэ, буян оложо ябагты. Муу, сэмүүн юумэн ушараа һаань, шангаар бээе баряад, зоригтойгоор тэмсэхэ ёһотойт. Ямараар шалгалтаһаа гарахат – зоригтой, тэмсэжэ гү, али һула, тамиргүй – энэ үн-дэһэн һуури. Хүнэй тулижа, зобожо ябаха-дань туһа хүргөөд, дээшэнь татаад, үргөөд ябагты. Иигээд байгаа һаа, таанар эрид шанга, ажалдаа, нютагтаа хүндэтэй ябахат. Минии хэлэһэниие саашань дамжуулагты – энэ минии захяа, Будда бурханай һургаал гээшэ. Һанаһан хэрэгээ бүтээжэ, өөрынгөө табисуурта хүрэжэ ябагты.

III бүлэг НАГАСЫН ОНТОХОНУУД

Шэлэгдэһэн

Сагаан жалгын аршаанда гү, али нагасын гэртэ үхибүүдэй суглархада, Этигэлэй хамба лама мандаа онтохо, ябаган үльгэрнүүдые, үнэн болоһон ушарнуудые хөөрэхэ. Заахан байгаашье наа, би хөөрэхэндэнь этигээд, хуу ханаад ябадаг байгаа. Эхилхэдээ нагаса хэлэхэ: «Шагнагты, тиигээд бодооройгты – үнэн гү, али худал гү?».

Абида хүбүүн

Урдын урда сагта нэгэ ухаансар, бэрхэ, ажалша, сэбэрхэн, сагаан сэдхэлтэй Абида гэжэ нэрэтэй хүбүүн байһан. Тоомгүйхэн, аашатайхан байгаа, теэд энэ наһанда хуул хүбүүд адлиханууд байдаг ха юм даа. Хүбүүнэйнгээ наадахыень, хурьгануудаа уһалхыень, ямаршые юумэ хэжэ байхыень хараад, эжы абань ехэ баярлан, хүбүүгээ найхашаажа харадаг байгаа. Хүбүүн

ехэ һонирхуу, элдэб юумэ шэнжэлэн үзэхэ дуратай, оншотой, тэнгэрийн үүлэнүүдые хаража, үүлэн дээрэ һуугаад ябанаб гэжэ һанаандаа оруулха. Үзэгдөө харагдаагүй машинанууд, томо гэрнүүд, олон гоё, жэгтэй хубсаһатай, жаргалтай энеэбхилһэн нюурнуудтай хүнүүд үзэгдэхэ. Үүлэнэй хойноһоо удаан хаража байхадаа, нюдэнүүдын жаргалтайгаар ялалзаха, сэдхэлдэнь дулаан боложо, ухаа бодолын түргэн гүйжэ эхилхэ. Заримдаа, дээрэһэнь нэгэ юумэн хаража байһан шэнги болохо, гайхахаар.

Нэгэтэ ажал хэжэ эсээд, үдэшэ амаржа хэбтэхэдээ, һонин зүүдэ манаба. Хони адуулжа ябаба. Гэнтэ тэнгэри аймшагтай гоёор туяараад, Абидые тойроод, һаруул боложо, бүхы юумэн тодоор харагдадаг болошобо. Шубууд шангаар жэргэжэ, үүлэнэй саанаһаа наран гаража, жэгтэй һолонго харагдаба! Абида гайхажа, зүрхэнэйнгөө сохилто шагнан байжа хаража эхилбэ. Нэгэ һүүдэр хүбүүн дээрэ унаба. Тархияа үргөөд, гайхама гоё дангина басага харажархиба. Басаган гараараа дүтэлхыень зааба. Абида сэб-сэхэ хүлөөрөө, айд гээд, дүтэлбэ, харин басаганай зулгыхан шарайень хараад, нэгэ заа зоригтой болобо. Басаган: «Ши хэн гэжэ нэрэтэйбши?» – гэжэ асуухадань, «Абида» – гэбэ. «Үнинэй шамайе харанабди, газарта байгаад, тэнгэри тухай һанаа табидаг хүбүүнтэй одоол танилсаха саг ерээ.

Ши намһаа айгаагүйш, тиимэһээ зоригтой байнаш, аханар, дүүнэртээ туһалдагш-
һайн сэдхэлтэйш, хони адуулнаш, гэрэй
ажал хэнэш- ажалшаш!». Абида гайханги
томо болошоһон нюдөөрөө хаража, шагна-
жа байтараа: «Та тэнгэриһээ буугаалта, тии-
хэдээ дээрэһээ намайе та харадаг байгаа
гүт?» – гэжэ хашхаран асууба. Басаган энеэ-
бэ – энеэхэдэнь хоолойнь хонхо шэнгээр
дуугараа, сэсэгүүд баһал адли хонходоо,
наран үшөө шангаар ялалзаба, холонгын
шэрэнүүд толорбо. Абидын сэдхэл соо һа-
руул, баяртай болобо. Басаган: «Ондоо хо-
лын юумэ хараха дуратай һаа, һуу» – гэбэ.
Хүбүүн далинуудыень хараад, нэгэ бага
айгаа, теэд, һонюуша зангынь хүсэтэй бай-
ба. Түргэхэн гараад, хүзүүнһэнь гараа-
раа баримсаарнь, басаган даляараа һэбижэ
эхилбэ. Абида шэхэндэнь: «Ямаршые ушар
болоо һаань, бүхы наһан соогоо һанажа яба-
хаб, һайн даа» – гэжэ хэлэбэ. Ниидэбэ! Са-
гаан нуур дээгүүр ниидэжэ байхадаа Абида
доошоо хараба – уһанай үнгэ ондоо байба:
хүхэ-сагаан гү, али оюун гү. Нуур соо шун-
гажа байхадаа, уһанай үнгэ ямар бэ гэжэ
һанадаггүй байгаа. «Ямар хуу юумэн гоё
гээшэб!» – гэжэ һанаад, досоонь муухан
болошобо – «энэ минии тоонто, би бай-
гаалия гамнаха ёһотойб, аба эжыгээ, аха
дүүнэрээ харалсаха. Теэд, ондоо хэн, минии
бэшэ һаа?!». Абида: «Минии түрэлхид Зүүн-

Бээдэ байдаг, ошоё тиишээ?» – гэжэ дурад-
хаба. Доошоо харахадань, танил гэрнүүд ха-
рагдана, газаагаа Жигжит наадажа байгаа.
Абида шүүд дуудан алдаа, теэд саг дээрээ
болохогүй гэжэ ойлгоо. «Томо болоод, бул-
та түрэлхидөө нэгэдүүлэн, бултыень хараад,
туһалаад байхаб – намайе бүхы хүнүүд мэд-
эхэ!» – гэжэ шиидээ.

Һөөргөө ерээд, доошоо газар дээрэ буул-
гаад, басаганай бусаха гэхэдэнь, Абида: «Та
хэн гэжэ нэрэтэйбта?» – гэжэ асууба. «Сэн-
дэмэ» – гэхэдэнь, Абида амаа ангайгаад:
«Минии эжын нэрэ» – гээд, гайхангяар хэл-
лээ. «Бүхы агуу юумэн бага наһанһаа эхил-
дэг» – гэжэ хэлээд, басаган ниидэшэбэ.
Хүбүүнэй шэхэндэнь: «Баяртай, үшөө уул-
захабди...» – гэжэ дуулдаа.

Нэреэд, хүбүүн зүүдээ нанаад, ехээр баярлаба, хүхибэ, сэдьхэл соонь уужам, жаргалтай болобо. «Хожомоо ехэ хүн болохоб» гэнэн зүүдэнэй удха шанар ойлгобо. Модон поол дээрэ нюсэгэн хүлнүүдээрээ гэшхэхэдэнь, зөөлэн юумэн үзэгдэбэ. Харахадань, басаганай далинуудтал адли элдэб үнгын үнгэтэй үдэнүүд хэбтэжэ байгаа. «Али зүүдэн бэшэ, үнэн болоһон ушар гү?» – гэнэн аягүй асуудал толгойдонь ороо.

Адис

Баһа нэгэ Янгаажанай дасан ошоходоо, нагасадаа түргэхэн гэртэнь орооб. Намтай мэндэшэлээд, хамба лама гунгарбаа соо сэбэрлэжэ байһанаа үргэлжэлүүлбэ. Би бэрхээ харуулха гэжэ аршуулыень абаад, таз соо зайлаад, бажуугаад, аршааб. Бурхадые аршаад, һууридань табихадаа, гараа сугтань баряад, мүргөөд, дохёод орхибоб. Эжын һургаалтай, хуу шадаха болоһонби. Гунгарбаа соогоо арилгажа дууһаад, хамуур абаад, гэр хамаад, гараа угааб, хүлһэн, улаан нюуртай болонхой һуубаб. Нагаса энэһэн нюдөөрөө хаража: «Ямар түргөөр томо болонош, зээмни, хуу юумэ һайнаар, бушуу хэнэш, досоом сэдьхэлни баярлаа. Ехэ һайн даа, юун хэрэгтэйб, эриш даа!». Бинь: «Саашань онтохо хөөрөжэ үгыт даа» – гэжэ гуйб. Нагаса: «Найдуулһан хойноо,

үгэдөө хүрэхэ болоолби даа» – гэбэ. Би гүйжэ гараад, газааһаа үхибүүдые дуудаад, булта эндэ тэндэ һуубабди. Нагаса олбог дээрээ һуугаад эхилбэ: «...Би таниие гуйнаб, буугыт даа газарта» – гээд Абида тэнгэри дээшэ хараад хэлэбэ. Хэлэмсээрнь, байгаали ондоо, гоё болоод, шубууд шангаар жэргэлдэбэ. Һайхан гүнзэгы хоолой дуулдаба: «Эсэгэмнай шамтай танилсахам гээ...». Һуужа байтараа, Абида бэлдэһэн шэхэрээ һанаад: «Энэ модон дээрэ хэгдэһэн хампеед эдижэ үзыт даа» – гээд, һарбайба. Дангина амандаа хээд, амталжа хүхөөд: «Һайн даа, амтатай», - гэбэ. Ниидэжэ байтараа, доошоо хараад, олон үндэр гэрнүүдые, жэгтэй машинануудые, гоё хубсаһатай олон хүнүүдые һонирхожо хараба. Саашаа ниидэхэдээ, ехэ уһан дээгүүр ниидэбэ. «Нангин далай гээшэ-хүн зондо эдее үгэдэг, үбшэнһөө аргалдаг, уһаниинь дууһашагүй, заха хизааргүй». Уһан ехэ сэбэр, оёорынь хуу харагдажа, тунгалаг байгаа. Гэнтэ далайн уһан орьёлоод, гоё, сэбэр, буурал һахалтай хүн бии болоод, дээшээ хараад, гараараа даллаа. Басаган дохёод, шэхэрһээ үргэбэ. Үбгэн Абидые аршаан-уһаараа сасаад, гэдэргээ уһа руугаа орошобо. Хада уула дээгүүр ниидэхэдэнь, элдэб янзын улад гараараа даллаад, дохёод, шэлбэһээр утаба. Удаан ниидэжэ, дүтэ, холын байһан байгаали харуулаад, үүлэн дээрэ Абидые буулгаба. Болор хэрэм сооһоо

үндэр, гоё хубсаһатай хүн гараад, асууба: «Зай, газар дээрэ ажаһуудаг хүбүүн, тэнгэридэ шамда ямар бэ? Далай, уһа гол, ой тайга, олон хүн зон, амитадые хараад ямар бодолтой байнаш? Шинии досоогоо һанажа байһан юумые хуу мэдэжэ байнам даа, зүбшөөнэб шамайе. Буряад угсаатанаа нэгэдүүлхэ, байгаалияа гамнаха, малаа үдхэхэ, тоонтоёо бодхоожо, баяжуулха хэрэгтэй энэ зууршалга шамда даалгаха гээб. Эхэ эсэгээ, гэртэхээ орхёод, ондоо тээ һурахаш, хохидол үзэхэш, зобохош, харин ши хуу даажа гарахаш, хүсэншни хүрэхэ. Һургуулиин эрдэмтэй, нангин номуудые, Буддын һургаал мэдэхэ болохош. Мүнөө зүбшөөлөө бү үгэ. Саг байна».

Һэрээд, Абида зүүдэн гү, али үнэн гү, гэжэ ойлгожо ядаа. Эжынгээ хоолой дуулаад, баяртайхан Абида бодоо «шэлэхэ хэрэг үгы, миин лэ зүүдэн байба ха юм даа!» Ороноо хуряажа байтараа, үдэ оложорхибо: «Үшөө нэгэн?! Теэд, зүүдэн бэшэ гээшэ гү?». Эжынь үдэ хараад: «Хаанаһаа энээниие абааш?» – гэжэ асууба. «Олооб» – гэбэ. Абида үдэнүүдээ нэгэдүүлбэ.

«Би хөөрөжэ дууһааб. Ульгэр гү, али түүхэ хөөрэхэм гү?». Бултадаан: «Онтохон» – гэлдээбди.

Нагасаһаа асуубаб: «Тэрэ аршаанай байһан гүсэ дээрэхи үдэнүүд хэнэйб? Тэнгэрийн дангинын гү?» Нагаса гайхажа хараад:

«Ши юун гэжэ һананаһ?». Бинь: «Тиимэл даа!» – гэбэб.

Энэ онтохониие би ходо һанажа ябааб, юундэб гэхэдэ, минии нагаса тухай ха юм!

Сагай холбоон. Энэдхэг ороной хатан

«Нагаса, та намайе юундэ Энэдхэг хатан гэнэт?» – гээд асуухадам, нагасам энэ онтохо хөөрөө.

Урдын урда сагта нэгэ хүбүүн Энэдхэг гэжэ орондо ажаһуугаа. Абаниинь эртэ наһан болоһон, эжнынь үбшэн байгаа. Балшар наһанһаа ажал хэжэ, эжыдээ ба өөртөө эм, эдээ, хубсаһа абахын түлөө хуу юумэ хэжэ шададаг болонхой: мал хараха, бэлшээлгэхэ, уһалуурида абаашаха, заахан үхибүүдэй хойноһоо хараха, наадуулха, хубсалуулжа һургаха, эдээлүүлхэ. Үхибүүд хүбүүндэ дуратай байгаа. Үдэшэ болоходо, бархиралдаад, гэртэнь табихагүй. Теэд, гэртэнь үбшэн эжы хүлээжэ байха. Заримандаа баян айлай үхибүүнтэй һургуули гэжэ наадаха, тиигээд, гэртээ ошоод, газар дээрэ бургаһаар гү, али хургаараа үзэгүүдые бэшэхэ.

Хүбүүгээ хараад, эжнынь ехэ баяртай байха, үхибүүниинь гэрэй ганса эрэ хүн түшэлгэ, олзо олохо хүн. Хүбүүниинь эжыдээ: «Томо болоод, ном үзэжэ дууһаад, ехэ эрдэмтэй

хүн болохоб. Та, эжы, томо гоё гэртэ байхат, зараса танда туһалха» – гэжэ ходо хэлэхэ. Эжын нюдэнүүд уһатаад, ехэ энхэрэлтэйгээр хараха, тиимэл байха гэжэ найдаха.

Нэгэтэ баян айлай гэрэй хажуугаар гаража ябахадань, үхибүүнэй орилоон дуулдаба. Удаан юумэ һанангүй, харша дээгүүр хүрөөд харахадань, сөөрэм соо заахан хүбүүн шэнгэжэ байба. Зоригтойгоор уһа руу ороод, үхибүүе гаргаад байжа байхадань, зарасанууд гүйлдэжэ ерээд, үхибүүе буляалдаба. Заахан үхибүүн хашхарба: «Намда бү хүрэгты, абарһан хүн минии ахай болоо!» – гээд, дулааханаар хүбүүн тээшэ хараад, гарнуудаа һарбайба. Тиихэдэнь, хүбүүн тэбэрихэ болобол даа. Үхибүүнэй эжынь гүйжэ ерээд: «Һайн даа, эриш даа, юун хэрэгтэйб?». Абаргашамнай хэлээ залгижархиһан шэнги дуугай, нюдөө сабшангүй тэрэ эхэнэр тээшэ хараад байба. Энэ эхэнэрые ходо гоё шэмүүр соо харадаг байгаа, мартагдашагүй шарайтай. Хоёр харахан нюдэн соонь наран энеэжэ, нидхэдынь шубуунай хоёр далинууд шэнги, дуугархадань хоолойниинь ехэ гайхалтайгаар дорьболзоод, досооһоонь үшөө нэгэ дабталга гараһан шэнгээр дуулдаха байгаа.

Энэ тэнгэрийн бурхан газарта буугаад, хажуудам юумэ хэлэн, тархийем эльбэжэ байнал гэжэ һанаад, «үхибүүгээ гамнагты» – гээд, ябахаа забдаба. Гайхалтай эхэнэр

табингүй, харин гэртээ дуудаж оруулба, томо гоё гэртэнь оромсоор, хүбүүн олон ном хараад тогтошобо. «Ном уншаха дура-тай гүш?» – гэжэ эхэнэр һураба. Тархяараа дохибо. «Шэлээд аба даа» – гэбэ. Хүлнүү-дынь өөһэдөө номуудай хажууда ябашаба. Хоёр ном шэлээд абаба: нэгэнэйнь гадар дээрэ бүдүүзгэй хүн урдаһаань хаража бай-на, нүгөөдэнь – харагдаагүй һайхан гэгшын гэр. Гоё эхэнэр: «Алим жэмэс эдигты» – гээд, дуудаб. «Нэрэшни хэн бэ, эжы аба хоёр-шни юу хэдэг бэ? Минии хүбүүн Прам гэжэ нэрэтэй». «Минии нэрэ Чандра. Эсэгэмни наһан болонхой, үбшэн эжытээ байдаг-би». Зарасада юумэ хэлээд, эхэнэр Чандра-да дүтэлөөд, хүбүүе үнэн зүрхэнһөө хайр-лангяар хараад, талаад, тэбэрибэ. Чандра һүүлшын хүндэ хүшэр сагта байһанһаа юм гү, гэнтэ уйлахаа һанашаба. Эжыгээ түргэн харахань хүрэшэбэ. Һайн эхэнэр Чандрада номууды, орёолготой нэгэ юумэ бэлэглээд, «үглөөдэр ерээрэй» гэбэ. Чандра гэртээ гүй-дэлөөр хүрэбэ. Эжынь гайхангяар: «юун бо-лооб, ямар түргөөр гүйжэ ерэбэш?». Хүбүү-ниинь орёолготой юумээ һарбайба. «Энэ амтатай юумэ хаанаһаа асарбаш?» – гэжэ асуухадань, Чандра болоһон ушар тухай-гаа яаралтайгаар хөөрөбэ: «Заахан хүбүүн намайе «ахай» гээ, эжынь «хүбүүн», эжынь: «Үглөөдэр ерэхэш» – гээ. Эжынь хүбүүгээ ехэ хайрлажа шагнаба.

Саашадаа эдэ хоёрой ажабайдал най-
жархан шэнги болобо.

Нэгэтэ үмсын лама гэртэнь ороод: «Хаа-
наб минии гэгээн хүбүүн? Бурханай таби-
суураар та манай багша болохот» – гээд,
ошор хонхо хоёрые Чандрада барюулба.

Чандра Прам хоёрой томо болоод байха-
да, хатан дуудаад: «Дээдэ хургуулида хураха
саг ерэбэ. Прам барилгашан болохо, Чандра,
ши хэн болохоо хананабши?». «Бурханай
хүн болохоб» – гэбэ Чандра. Дээдэ хургуу-
линуудаа хуража дүүргээд, Прам гэрнүүдые
баридаг болобо, Чандра лама боложо гара-
ба. Прамай бариһан гоё дуган соо Чандра
шабинарые суглуулаад, ном заадаг болобо.
Хоёр эжынэр хүбүүдэйнгээ амжалта туйла-
жа ябахыень хараад, ехэ жаргалтай байбад.
Байтараа Прам хамгатай, үхибүүдтэй боло-
бо. Хатан эжын ашанараа хаража ехэ баяр-
лаба.

«Зай, унташоогүй гүт?» – нагасын асуудал
маанарые газар дээрэ буулгаба. «Нагаса, би
тэрэ хатан гээшэ гүб?» – гээд, өөрынгөө
мэнгэ барибаб. Нагаса хулгай нюдөөр ха-
раад, дохибо.

Түргэхэн газар гүйдэлөөр гарааб – хүнэй
үгйдэ, гансаараа байгаандаа, бодол бодохо
хэрэгтэй!

II хуби. НАГАСА НАМТАЙГАА

I бүлэг. ХҮНЭЙ ХУБИ ЗАЯАН

Лубсан-Доржо

Манай эжы 10 үхибүүдые түрөө. Теэд, түрүүшын дүрбэн үхибүүдынх хүндэ үбшэндэ дайрагдажа, нарай нялха байхадаа наһа бараһан байгаа. Ахайн түрэхэдэ, гэртэмнай Этигэлэй хамба лама өөрөө орожо, үхибүү тогтоохын уншалга уншажа, арюудхажа, адислажа, Лубсан-Доржо гэжэ нэрэ үгөө. Түгэд хэлэн дээрэ «эрдэмэй алмаз» болоно.

Доржо аба ба Хандажаб эжы хоёр бэрхэ хүнүүд байгаа. Гэртэмнай олон номууд байха: монгол, буряад, ород.

Нагаса, танай хэлэнээр, эжы аба маанарые хургуулида хургуулжа гаргуулаа. Лубсан-Доржо ахай хургуулиин һүүлдэ Эрхүүгэй бага командирнуудай спецучрежденидэ, тиигээд, Хэжэнгын милицидэ ноёноор хүдэлөө, һүүлдэнь – хилээмэнэй заводой директорээр. Хаанашье хүдэлхэдөө ходол хүнэй урда, үнэн сэхэ, эрдэмтэй, гоё: газаагаашье, досоогоошье, ханаагаараашье сэбэр алмаз шэнги байгаа!

Сэндэмэ

Минии эгэшэ баһал хамба ламын үгэһэн нэрэтэй. Өөрынгөө эгээл дүтын хүнэй-эжынгээ нэрэ үгөө. Түгэд тэнгэрийн дангин нэрэ болоно. Эжынгээ ехэ туһалагша: хэнһээшые гоё угалза хэжэ, шэмэглэжэ байгаад оёхо – бэрхэ оёдолшон, эдээ амтатайгаар шанаха. Ехэ сэбэр, хөөрхэн, мэргэн ухаатай. Эбтэй, хүхюутэй, зөөлэн сэдхэл зүрхэтэй байһан. Нургуули дүүргээд, трактористын курснуудые дууһаад, МТС-тэ трактористаар ажаллаа. Энэ томо тракторые хайшан гээд ябуулдаг байгаа гээшэб, гайхалтай!

Намжил

Намжил ахай хамба ламын шаби байгаа. Нэрэниинь түгэд «гүйсэд Илалта». Ямар тааруу нэрэнүүдые нагасамнай үгөөб даа! Намжил ахай ехэ номгон, дуугай хүн байһан. Гоёор зурадаг байгаа, уран зурааша болохо ханаагаа даража, эрдэмтэй үндэр лама боложо шадаа. Хамба ламын ударидалга доро мэдэдэг, шададаг юумыень – бүхыень өөрөө бээлүүлжэ шададаг болоо.

Нагаса, танай ябаһанайтнай һүүлдэ дасанамнай ехэ гай болоо: ламанарые мүшхэжэ, олониинь хаагаа.

Танай хэлэһээр, Намжил ахай дасанһаа гаража ошоо.

Шэлын заводто ажаллажа байхадань, нэгэ хара сэдхэлтэй хүн ахай тухай мэдээсэл эльгээһэн байгаа. Шэтын түрмэдэ орожо, буудуулжа алуулаа. Аба «Монгол гарраа» гээд, хэлэдэг байгаа. Тиигэжэ ханаагаа зааагша һэн.

Намжилма

«Удаан шамайгаа хүлээгээб» – гээд, эжын намайе түрөөд байхадань, хамба лама нагаса манай гэртэ ороо гэгшэ. «Энэ харана гүт?» – гээд, сабиргай дээрэхи мэнгэ харуулаа. «Намжилма» гэжэ нэрлэнэб, түгэдөөр «хуу юумэ диилэһэн. Бурханай нэрэ. Манзушри гэжэ бурхан шинии сахюусан болохо. Би хажуудашни ходо байхаб. Хандажаб, минии зээ басаган, ехэ һайн даа! Одоол хүлээгээб» – гээд, түнтүүлээд, һэмээхэн нюдэнэйнгөө нулимсаяа аршаа-нагаса ехэ баярлаа!

Санжамитаб

Минии дүү хүбүүн намһаа гурбан жэл дүү байгаа. Нэрэнь түгэд – «диилдэгшэгүй». Энэ нэрээ Санжамитаб дүүмни дунда, дээдэ һургуулида һурахадаа, ажал хэхэдээ, Агууехэ дайнда летчик- истребителеэр ябахадаа, дайнай һүүлдэ Москвагай Н.Е. Жуковскийн нэрэмжэтэ военно-воздушна инженернэ

академидэ үзэхэдөө харюулһан. Хожомынъ, Рига хотодо дээдэ военнэ авиационно инженернэ училищидэ багшалжа, самоледуудта изобретени, приборнууды зохёогоо – хэһэн ажалынъ олон.

Мижит-Доржо

Нагаса ябахынгаа урда эжые хээлитэй гэжэ мэдээ. Тиигээд, «хүбүүн түрэхэ, Мижит-Доржо гэжэ нэрэ үгөөрэй» – гээ. Түгэдһөө оршуулхада, «нугаршагүй алмаз». Энэ нэрээ дүүмни дээрэ үргэжэ, зүүгээд ябаа. Дээдэ хургуули дүүргээд, хүдөөдэ ноёноор, совхоздо, райсполкомдо ажаллаа. Тиигээд, МВД-дэ подполковник болотороо хүдэлөө. Үнэн сэхэ, бэрхэ, аюулһаа сухари-хагүй, зоригтой, сэбэр сагаан сэдхэлтэй, алмаз мэтэ.

Иимэ нэрэнүүды нагасамнай мандаа хайрлаа.

Нагаса, бидэ бултадаа найдалыетнай шадалаараа харюулаабди даа.

II бүлэг НАГАСЫН САХЮУСАНУУД

Бурхан

Нэгэтэ гэрэйнгээ газраа наадажа байтараа заахан бурханай дүрсэ оложорхибоб. Гэртээ оруулаад, сэбэрээр угаагаад, аршуулаар аршааб. «Нагасамни энэ минии бэлэгтэ баярладаа» – гэжэ дуугаржа байгаад, дулаан хүрин нюдэнүүдыень ханаандаа оруулнаб. Минии бэлэгүүдтэ нагаса ходо үхибүүн шэнгээр баярладаг байгаа (али би балшар ухаандаа тиигэжэ ханадаг байгаа гүб даа?). Бэлэглэһэн бурханиием Этигэлэй хамба нагаса гамтайгаар абаад, аниргүйгөөр зальбараад: «Зээмни, шамда тэнгэри ехэхэн тэмдэг эльгээгээ, намда байжа байг, арюудхагдаһанайнь һүүлдэ һөөргэнь абаарай, шамайе ходо хаража байха, ойлгоо гүш?» – гэжэ хэлэһэн юм. «Юу шамдаа бэлэг үгэхэбиб?» – гэжэ хэлээд, абдар сооһоон сэнхир хүхэ угалзатай гоё торгон бүд, мүнгэн тобшонууды гаргаба. «Шинии эжы – минии Хандажаб, уран басагамни – Сэндэмэ та хоёртоо

мүнгэн тобшотой гоё дэгэлнүүдые оюужаг» – гэжэ хэлээд үгэбэ. Энэ ехэ баян бэлэг абажа байхадаа хоёр нюдэнүүдни анингүй бэлтыгээд байгаа бэлэй. Досоом баяр, жаргал билтаржа, гүйжэ ошожо нагасаяа тэбэрибэб. Нагасамни намайе дээшэнь үргэбэ. Нагасамни, минии нагаса!

Хамба лама нагаса! Би тандаа ехэ баярые хүргэнэб! Та ходол намайгаа хаража, адислажа, муу, хайн юумэн болохоо байһаниинь урид мэдүүлжэ байдагта. Үгэһэн бурханийетнай ехэ хайнаар тахяад байнаб. Нэгэтэ минии эжы ехээр үбдөө, тиигээд, би танай үгэһэн бурхандатнай зааханаар зальбарааб. Та бурхан хоёр эжыемнай абараа һэнта. Намда, аха дүүнэртэм, үхибүүдтэм бурхан ехэ туһалдаг. Би ходо тандаа зальбаржа байдагби. Нагаса, би тандаа ехэ дуратайб!

Фотозураг

Та манда фотографияа үгөөт, тэрэниие тахижа байдагбди. Николай II ород хаанай хайндэртэ ошоот. Фотографи дээрэ – хажуудатнай ябалсаһан хоёр ламанар, хальмагай тайжа, монголой посол, тиигээд – та, нагаса – табан хүнүүд. Би фотозурагай урда байгаад, гэртэмнай ямар юумэн болоноб гэжэ. Танда һониноо хөөрэдэгби: Харахадамни, нюдэдтнай үнөөхи зандаа энеэжэ байдаг, гараараа минии тархи эльбэхэ

гэдэгта. «Намжилма, минии зээ, ходол иимэ бэрхэ, хүндэ хайн, ухаатай ябаарай. Эжы абаяа гамнаарай, ном үзэ, хургуулида яба, эрдэмтэй хүнүүд өөрынгөө хүсэлдэ хүрэдэг. Хүн алтан тархитай түрэдэггүй! Би хажуудатнай, таанараарааб!»

Нагаса, би танай хэлэнээр ябахаб, хурахаб, хүндэ муу байхагүйб.

Нагасын шүдэн

Нагаса, маанарта Будда бурханай шүдэнүүд тухай хөөрөө хэнта. Бурханай дүрбэн шүдэнүүд алтан дэлхэй дээгүүр таранхай бии. Нэгэ шүдэниинь Канду гэжэ тосхондо Шри-Ланкада хадагалаатай. Энэ түүхэ тухай мүнөөшье болотор ханадагби.

Нэгэтэ Намжил ахайтай-танай шабитай – намда мүнгэн харсаг соо улаан бархад дээрэ араан шүдээ эльгээжэ, ехээр гайхуулаа бэлэйт. Ахай үгэхэдөө: «Энээнииешамда хамба лама, манай нагаса эльгээбэ. Шамаие «хадагалаад, хүндэ харуулангүй, гамнаад байхаш» гээ, шинии, манай сахюусан болохо. «Дүү басагамни, нагаса шамдаа найдажа үгөө, хүндэ туһалха, шинии аза талаан болохо».

Нагаса, би шадалаараа бэлэгыетнай зандань байлгахаб!

Олон асуудалнууд тархи соом эрьелдэбэ: хаана хадагалаад байхабиб, хайшан гээд

хүниие абархабиб? Тээд, та намда өөрөө хэлэжэ ойлгуулжа үгэхэ байхат гээд, ханаагаа амараа нэмби.

Нэгэтэ минии харахадам, шүдэтэй хайрсагни халаганажа байгаа. Би нагасадаа: «Нагаса, туһалыт даа, нэгэ хүн абаралга эрижэ байна» – гэжэ шэбэнэбэб. Үдэшэ аба гэртээ ерэхэдээ, «хүршэмнай ой соо төөрёо, нэгэ заахан шандаган урдань бии болоод, харгы харуулаад гүйгөө. Шандаганай хоёр шэхэнүүдын дээшээ үргөөтэй байгаа» гэжэ хэлэбэ. Тэрэниие дуулаад, шүдэмни ханаан-дамни оробо.

Нагаса, та бидэнтээт!

Алтан бэһэлиг

Хамба нагаса эжыдэм алтан бэһэлиг бэлэглээ нэн: «Энэ бэһэлиг танай Доржиевтантай угай сахюусан болохо. Доржиевтантай хүбүүнэй басаган зүүхэ, хадагалжа ябаарайт. Хандажап Сэндэмэдээ, Сэндэмэ Намжилмаадаа дамжуулха». Мижид-Доржо дүүдэмни аша басаган Туяна Владимировна түрэбэ. Алтан бэһэлиг – сахюусан дамжуулагдажа, танай захяа дүүргэгдээ.

III бүлэг ҮНЭН УШАРНУУД

Зүүдэн

Эжы, эжы, би нийдээб зүүдэн соогоо, – гээд, эжыдээ гүйжэ ошобоб. Найхан хүнэй, ногооной үнэр эжыһээмни анхилба. «Гайхал бэшэ, би баһал нагасаяа харааб» – гэбэ. «Намае нагасатай нийдээ гэжэ та хаанаһаа мэдээт?» – гэжэ асуухадам, урдаһаам: «Шамае ондоо хэн нийдүүлхэб даа» – гэбэ.

Би хүнгэн болоод, шанга бээтэй тэнгэри дээшээ гарааб – хүхэ тэнгэрийн холонго, элдэб янзын шубууд! Нагасын хоолой дулдаа: «Харыш, иимэ гоё юумэнуудые, бү ай!». Гоёор элижэ ябааб, досоом хайндэр боложо байгаа, танигдаагүй мэдэрэл ханаандам ороод, зүрхэм шангаар сохёо. Би нийдээб. Намтаяа нагасам нийдэнэ. «Ши нийдэхэш, үсөөн хүнэй нэгэн байхаш!». «Нагаса, хайндаа, би баярлааб!». Бидэ хоёр юумэ хэлэншьегүй, нюдөөрөө хөөрэлдэжэ, хуу ойлгожо байнабди. «Нагаса, энэ доро байһан гэрнүүд, хүнүүд танай бусажа ерэхэдэтнай

имэ байха гү?». «Ондоо болоод байха, үшөө гоё, ехэ. Элдэб гоё юумэн болохо. Муушье, хайншье. Хайн саг ерэхэ, сүлөөтэйгөөр амилжа болодог. Зээмни, сагай ерэхэдэ, нам тухай хүндэ хөөрэхэш, бү намайгаа марта, минии түүхэнүүдые, захяем».

Хажуудам заахан шубуун ниидэжэ ерээд: «Намжилмаа, ажаһуу, ажа-һуу, ажа-һуу!» – гэжэ хэлэбэ. Би нюдөө нээгээд, гайхангяар харанаб, харин өөрынгөө орон соо хэбтэжэ байгаа. «Зээмни, уулзатараа!» – гээд дуулдаа.

Эжидээ хэлээ амандаа хэнгүй хуу хөөрөөб.

Хайн даа, нагаса, танай үльгэрнүүдтэ, үнэн ушарнуудта, гайхалтай алтан дэлхэйн бүхы юумэндэ, ажамидаралда!

Нагасатай хөөрэлдөөн

Баһа нэгэтэ абаяа дахаад, дасан ошооб. Хамба нагасын гэртэ ороходом, гэртээ үшөө ерээгүй байгаа. Миин байжа байнхаар, амһарта, шала угаагаад, шэрэмэй саана һуунаб. Нагасын үгидэ гэр соохи элдэб хэрэгсэл юумэнүүдынь һонигүйшэг болонхой. Өөрын байхада, эдэнь баһал амидыраад, өөрэ өөрын абятай, нагасатай нэгэн шэнги болошоод байдаг. Хонхо ехэ гоёор аялга гаргаха: заримдаа һэргээжэ, али номгоноор: «муу юумэн үнгэрөө», али

«урагшаа яба, бү сүхэрэ!» – гэхэ, харин минии шэхэндэ: «ном үзэгты, мэдээгүй юумэ мэдэжэ абаха ёһотойт...». Хонхын хажууда ошор хэбтэнэ. Сугтань баряад, хонхоо дуугаргаха хэрэгтэй – тарни шанга болохо. Гоё гүсэ соо аршаан бии, дээрээ онтохоной үдэнүүдтэй. Нагасын альган соом аршаан хэхэдэнь амтатай даа! Номууд ута нарин, һонинууд. Нагаса: «Эдэ номууд урданай, сэсэн мэргэн, бурханай үнэн бодото зүйл» – гэжэ хэлэдэг. Һанаандам гэнтэ: «Бурханай нэрэ-Будда!» – гэжэ ороо.

Тиигээд, аршаанаар угаагааб: зүүн альган соогоо хээд, гурба дахин зааханаар балгааб, хоёр гараараа нюураа, тархияа эльбээд, һанабаб, ум аа хум, ум аа хум хэжэ болохогүй, зуруул – үхибүүдэй наадан бэшэ.

Хамба лама нагаса томоотой, шанга эрилтэтэй байгаашье һаа, нюдэнүүдынь дулаан, үнэн сэхэ байха. Үхибүүдтэ шангаар хэлэхэ, харааха янзагүй байгаа, миин нюдыень хараад, томоотой байха дурамнай хүрэгшэ һэн.

Дуугархадаа, хоолойньшые ехэ һайхан, аялга шэнгээр дуулдаха, нэбтэрэн сэдхэлдэм орохо. «Эжы талын түрэлхид – нагасанар, нагаса абгай, абын – абганар, абга абгай» – гэжэ байгаад нагаса хэлэхэ. Хамба лама нагаса-эжын талаһаа түрэл!

«Зай, юундэ һуушабибди даа, нагаса эсэһэн, эдеэлхээе һанашоод ерэхэ» – гээд, стол дээрэ талха, зөөхэй, хурууд, ээзгэй, шэмүүр,

халбага, хэрээ, аяга, эжынгээ амтатай хилээмэ гаргааб.

Шэхэндэм: «Минии Хандажаб зээмни, би ходо хайн байхыетнай зальбаржа байхаб, элүүр энхэ, ута наһатай, удаан жаргалтай, үхибүүдээ дээдэ хургуули дүүргүүлхыетнай хэһээнэб» – гэжэ дуулдаа.

«Нагасамнай зааханһаа аба эжыгүй байгаа, хэндэ досоохи ханаан тухайгаа хэлэхэ байгаа гээшэб. Миин эжынгээ дулаан гартань, хоншуухан үһэндэнь няалдан, ханаагаа амаруулжа байгаагүй. Тиимэл хадаа, бурхантай хөөрэлдэдэг болоо ха юм даа!» – гэжэ заахан ухаагаараа гэнтэ ойлгооб. Маанар үхибүүдтэй тиигээд лэ наадана, юумэндэ хургана – өөрынгөө үхибүүн ябаһан сагаа ханана. Бага наһаниинь жаргалгүй, дурангүй үнгэрөө. Бурханай хүн болоходоо, олон юумэнһээ буршаа... Досоом уйтараад, бархирха ханаатай байхадам, нагаса үүдээр ороод: «Зээмни, намаяа хүлээжэ байна гүш?» – гэбэ. Би урдаһаань гүйжэ ошоод, «досоом уйдхартай болоо» – гэнэб. «Ямар жаргалтайбиб даа, та намда байнат» – гэжэ досоогоо хананаб, тиихэдэм, нагасын хоолойгоор «би ходо хажуудаш байхаб» – гээд дуулдаа. Гараа угаагаад, аршаанаар арюудхаад, санзайгаар өөрыгөө утаад, намайе баһа тойруулан гурба дахин утаба. Хоюулан һуугаад, сайгаа уубабди. Би хэлэ амандаа хэнгүй дуугаржал байнаб. «Юу хээбши, на-

мае хүлээжэ байхадаа?» – нагаса нураба. «Олон юумэ – өөрөө харанагүй гүт?» – гэбэб мэхэтэйгээр. Энеэбхилээд, «харанаб, харанаб» – гэбэ, «хуу сэбэр, эмхитэй болгоотой байна, хайн даа, басагамни. Саашань юу хэбэш?». «Тантай хөөрэлдөөб, хананагүй гүт?». Нагаса намайе ехэ анхаралтайгаар хараба, нюдэнүүдын энхэрэлтэйхэнээр, дулааханаар досоо тээһэнь ялараа! Нагасадаа дүтлөөд, заахан гарнуудаараа тэбэреэб – муу юумэнһээ абархая. Тэбэреэд, үбдэг дээрээ нуулгахадань, би «нэгэ шуһатайбди!» гэжэ гүнзэгыгөөр ойлгооб. Нагасын хэлэһэн юумэн ехэ намда һонин байгаа, ойлго, ойлгоогүйшье хаа, шагнаад нуугааб. «Намжилма, энэ уулзалгануудые хуу ханаад ябаарай. Юу хөөрөөбиб, һүүлдэнь сагай ерэхэдэнь, хүнүүдтэ хөөрэхэш, ехэ хэрэгтэй байха. Түрэлнүүдээ бү марта, ном үзэ, эрдэмтэй боло. Саашадаа, минии бусатар иигээд лэ хөөрэлдэжэ байхабди. Хахасаха саг ерээ». «Нагаса, би ойлгоногүйб, та ондоо дасан ябахатнай гү?». Абамни ороод, намайе хараад: «Нагасадаш хүндэ, томо болоош, түргэн буу». «Зээ басагаяа өөгшөөхэ дурам хүрөө даа» – гээд, түнтүүлээд, буулгаба. «Нагаса гансаардана, холо ябахань» – гэжэ абадаа хэлэнэб. Аба нагаса хоёр бэе бэе тээшээ харан байхадань, ойлгооб: энэ хоер ехэ дүтэ, нагаса ганса бэшэ-маанар байнабди!

Мүнхэ үнэтэ зүйл, мүнхэ бодото зүйл, мүнхэ дурасхал...

Нагасын захяа

Хамба лама нагаса, би заахандаа таниие хараһанаа, тантай уулзаһан тухайгаа бэшэбэб. Теэд, бүхы наһан соогоо хажуудам байнат гэжэ мэдэнэб. Танай үгэһэн һахюуһанууд ехэ туһа хүргэнэ. Бурхандаа зальбархадам, досоом уужам, тэниглэн болодог. Түрэлнүүдтээ ошоходоо, танай хэлэһэниие: «Түрэлнүүдээ мартангүй, ходо уулзажа ябаарай. Долоодохи үе болотор мэдэжэ ябаха хэрэгтэй» – һанадагби. Түрэлхидөөрөө уулзахадаа, танаа һанадаг, хөөрэһэн юумыетнай, захяаетнай, онтохонуудыетнай бэе бээдээ хөөрэдэгбди.

1914 ондо сэрэгтэ мордохон хүбүүдээ нутагаархид Улаан-Үдэ хүрэтэр үдэшөө һэн. «Этигэлэй хамба лама бултыень адислаад, аршаан хүртөөгөөд, табяа» гэжэ хэлсээ һэн.

Тэдэнэрээр ябаһан Будын Доржо дуу эхилээ:

*Хаан Германидаа сэрэгтэйл байна
Хамагаа орхижо мордоболди.
Хамба багшынгаа юрөөлөөр
Харижа бусахамнай болтогой!
Баруун Германида сэрэгтэй байна
Барааяа орхижо мордоолди.
Багша хамбын юрөөлөөр
Бусажа ерэхэмнай болтогой!*

*Этигэлэй хамба багшын юрөөлөөр
Эрьежэ ерэхэмнай болтогой!*

Минии багада эгэшэнэр энэ дуу дуулалдагша һэн. Би сээжэлдэжэрхиһэн хүм. Тиигээд, тэрэ ошоһон хүбүүд булта амгалан, элүүр энхэ бусажа ерээ һэн. Обоогой болоходонь, таниие тэлүүр дээрэ һуулгаад, дээшэнь гаргадаг байгаа. Хүлнүүдтнай газарта хүрэхэ ёһогүй байгаа.

Сагаан жалгын аршаанда зүүн эрье дээрэнь хоёр зунай гэр байгаа. Хамба багша амархаяа ерэдэг һэн. Наран уула дээрэ субарга бүтээгээд, зунай модон гэр табиһан. Досоонь Бурхан багша байгаа. Хамба лама нагаса хүн зондоо арбан хара нүгэл, арбан сагаан буян гэхэ мэтэ тухай һургаал хэгшэ һэн. Болохо юумэн тухай урид мэдэгшэ һэн. Нютагтаа дүрбэн зүгтэнь бүмбэ шэнгээһэн. Зүүн зүгтэ Баршагар гэжэ хадын баруун тээнь, урда зүгтэ Сэлэнгэ мүрэнэй наана эрьедэ, баруун зүгтэ Үндэрэй зүүн тээнь, хойто зүгтэ Таарханда. Бидэ жэл бүри зундаа ошожо тахидаг, мүргэдэгбди. Оронго мүрэнэй зүүн эрьедэ модон ехэ равнайтай Лусадай бурхан бии, тахидагбди. Аршаанай хүл дабаанда, баруун хадада бии.

Аба хэлээ һэн: «Хамба нагасын Тамчын дасан морилходонь, Хурамшын, Ивалгын, Оронгын зон ехэ олоороо хүргөө юм. Хамба ламын эгээ урда ябаһан тэргын Сагаан

нуурта хүрэхэдэнь, һүүлшын тэргэнүүд Янгаажан дасанһаа гаража ябаа. Хамба ламын морилходонь, Мархиилын ламбгайе урдаһаань ном годлѐор харбаа гэдэг. Годлиинь Хүл нуур руу залажа оруулаад, та ламанарта: «Сагнай ондоо болохонь, ажал хэгты, тарья, хартаабха таригты» - гэжэ хэлээт. Ламанар энеэлдээд: «Хамбамнай улаантан болоо» - гэлдээ. Та юумэ урид мэдээд, хэлэһэн байгаат.

Хатуу, сэмүүн саг ерээ. Зарим ламанарые һуулгаа, бэшэниинь тэрьедээ- Монгол гарраа.

Мүнөө һанахада, хамба лама нагасын гэр дасанай баруун хажууда байгаа. Хажуудань минии эжын дүүнэр: Галсан габжа, Дабаа-Самбу габжа, Намжил ахай гэбшэ лама гээд, байгаа. Үлзйтэнэй Митаб габжа гэжэ ехын эмшэ ламбгай байгша һэн. Зургаа наһатай байхадам, мори хүллөөд, халуунай эм Митаб ламаһаа залаад ерээ һэм. Дүүмни намдаа үнэтэй сэнтэй байгаа юм. Юумэнһээ айнгүйгөөр гүйлгөөб. Та, нагаса: «Түрүү хүндэ туһа хэхэ хэрэгтэй» – гэжэ хэлэгшэ һэнта. Танай үгэһэн бурханаараа, шүдөөрөө дүүгээ, нүхэр хүбүүдые, түрэлөө дайнда ошоходонь, адислаа һэм. Танай ашаар булта һайн, элүүр энхэ бусажа ерээ.

Та манай наһанаймнай түшэлгэ хахуюһанта!

Эжы тухай. Намжилма Доржиевна

Манай эжымнай Намжилма Доржиевна бага байхадамнай: «Минии нагаса хамба лама байгаа юм» – гэжэ ходо хэлэхэ. Тээд, «хамба» гэжэ үгэ ямар удхатайб гэжэ мэдэдэггүй байгаашье наа, «нагаса» хадаа, ехэ дүтын хүн гэжэ ойлгодог байгаабди.

Бидэ эртэ абагүй болошообди. Абамнай Дамба-Дугар Дабаевич Агуухэ дайнда ябаад, һүүлээр «Улаан Оронго» колхоздо парторгоор ажаллаа. 1957 оной март һарада республикын шатарай мұрысөөндэ ошоод, зүрхэнь тогтошобо – хүсэжэ ерэнэн дайнай аюул.

Манда гурбан нагасанарнай, нагасамнай ходол туһалаал даа. Абымнай эжынь Ханда һамай маанараараа байгаа. Маниие дээшэнь үндылгэлсөө. Баарһамнай 1974 оной май һарада наһан болоо юм.

Эжынгээ хамба лама тухайгаа хөөрэхэдэнь, бидэ зааханһаа дуулажа байгаабди. Өөһэдөө нагасанараа ехэл һайнаар һанадаг хадаа, эжын хамба лама нагаса тухай хөөрэхэдэнь, ехээр ухаа сэдхэлээ хүдэлгэн, һонирхожо шагнадаг байгаабди.

Эжымнай нэгэшье мандаа нулимсаа харуулаагүй. Ходол һайхан үгэтэй, энеэб-

хилжэ, гараараа тархиеймнай эльбэжэл, түнтүүлжэ байдаг һэн, хайратамнай. Сэбэр сэдхэлтэй, газаагаашье, досоогоошье- адли һайхан байгаал даа. Тиимэ хүниие дүрбэн тэгшэ гэдэг.

Загастайн дунда хургуули дүүргээд, багша болоо. Заа үхибүүдтэ ном заагаа. Түрүүн Ивалгада, һүүлдэнь- Оронгодоо.

Дайн соо шангахан бээ баряад лэ, хэхэ юумээ хуу хээд лэ, бултадаа нютагаархид ябаал даа. Бидэ абынгаа мордоходонь, зааханууд байгаабди. Ехэ Саша ахаймнай арбатай, тиигээд, Толя ахай юһэтэй, Володя ахай найматай, Валера ахай зургаатай, Вася дүү хүбүүн арбан нэгэ һаратай. Эжымнай, һамаймнай манаа жэншэд гүүлэнгүйгөөр хараа, дээшэнь бодхоогоо. Нагасанарнай «эсэггүй үхибүүд» гүүлэнгүй байлгаа.

Бидэ тэрээндэнь ехэ һайниие хүсэнэбди. Туһалуулһандаа – баяртайбди. Бултанайнь лэ аша туһаар хүн болообди, амар мэндэ байнабди.

Юундэ эжымнай иимэ томоотой һайн һайхан ябадалтай, бодолгомжолтой байгааб гэхэдэ, нагаса баабай, нагаса эжы хоёр ехэл холо бодолтой, түрүү зэргын хүнүүд байгаа ха юм даа. Тиигээд, зааханһаа хойшо, нагасанараймни, эжынэймни үхибүүд ябахадань, энэ ехэ юртэмсын алдар суута хамба лама нагаса ходо хүмүүжэлгэдэнь нүлөө оруулжа байгаа. Үхибүүдтэ бултандань

хургуули дүүргүүлээ. Хамба нагасын заль-барһаар, эрдэмтэй болоо.

Хайшан гээд Этигэлэй хамба лама нагасатай түрэлнүүд болонобибди гэнэн тухай хөөрөжэ үгэхэм.

Үлзытэ үбгэн баабаймнай отогоймнай түрүүлэгшэ байһан, 4 хүбүүдтэй байгаа: Сангалдай, Обор, Балсан, Гохой. Балсанһаа 1 хүбүүн түрэнэн Гэгэрэл, Гэгэрэлэй 2 хүбүүн Жамбал, Дондок. Жамбалай хүбүүн Жигжит, Жигжидэй хүбүүн Тогочи, Тогочын басаган Хандажаб-манай нагаса эжы. Гохойһоо – Мантагар, Мантагарай – 4 хүбүүд: Ошор, Тарба, Даша, Этигэл, Этигэлһээ – Даша-Доржо, Цырен-Доржо ба Норбо.

Жигжит манай нагаса эжы Хандажабай үбгэн баабай болоно, Даша-Доржодо Этигэловтэ 4-дэхи үеын аха болоно. Манай нагаса баабайнда ерэдэг байгаа. Ходол ябалсажа, бэе бээ хүндэлжэ, угаа сахижа ябаа.

Нагаса эжые «минии зээ басаган» гэдэг байгаа. Доржо нагаса баабайем – «минии алтан хүрьгэн», ехэ дуратай байгаа. Ходол гоё бэлэгүүдые асарха. Нагаса эжымнай уран оёдолшо байгаа. Нэгэтэ ерэхэдэнь, урдаһаань найхан дэгэл барья бэлэй. Хамба лама нагаса ехэхэн баярлаа, нюдэндэнь нелбоһон суглараа. Тиихэдээ иигэжэ хэлээ: «Намайгаа минии басаган ехэ баярлуулааш, ходол найн байхаш: олон үхибүүдтэй, бултадаа зоной хүнүүд болохо. Би таанадаа

хаянгүй, харахаб, зальбархаб даа. Ехэл хүхёоб даа. Ямар гоё тобшо хэбэш?» Нагаса эжы сэдхэлтэйгээр: «Доржо хүрьгэнтнай тобшонууды еөрөө хээ» – гэжэ харюусаба. Хамба лама нагаса ехэ гайхангыар, тобшоо эрьюулжэ, орбуулжа байжа хараад, баяртай хоолойгоор, хэды дахин «һайн даа, һайн даа!» – гээ.

«Хамбын талын түрэлнүүдтэ зүүн урагшаа, баруун хойшоо ошодог байгаабди» – гэжэ ходо эжы хэлэгшэ һэн. Бидэнэр Хамба лама нагасын түрэлнүүдбди. Маниие нагасамнай: «Хамта хуу байгты, бэе бээ мартангүй, хаянгүй, туһалжа байгаарайгты» – гэжэбайгшаһэн. Мүнөө һанахадам, Оронгын зүүн тээ Дарижаб абгай байдаг байгаа: Борис Бальжиевай эжы. Санжаа Бимба ахайндаа ошодог байгаабди, баһал хамба лама нагасын ехэхэн түрэл болоно. Эжымнай ошожо, ходо юумэ һураха. Би заахан байгаашье һаа, хамба лама нагаса гэжэ байжа хөөрэлдэһыень һананам даа. Эжымнай мандаа ходо хамба лама нагаса тухай хөөрэдэг байгаа. 1927 ондо саашаа ябахадань, манай нагаса баабаймнай ошожо, бэеынь угаалсаа, хубсалуулаа. Нагаса эжы орхимжо оёжо үгөө гэдэг һэн. Мүнөө һанахадам, эжымнай ходо «Нагаса бусажа ерэхэб гээ юм» – гээд хүлээхэ. «Ямархан болоод ерэхэ гээшэб, намайгаа таниха гээшэ гү?» – гэжэ һуугша һэн.

Эжымнай мандаа ходол нагаса тухайгаа хөөрэдэг байгаа, нагасаяа нэгэшые мартаагүй, этигэлээ, найдалаа, дураяа хаяагүй. Заримашуул хамба нагасын хөөргөө бусахадань, баһал һанажа, хөөрөжэ эхилээ ха юм даа.

Дахин хамба ламатай уулзахадаа, эжымнай 82-той байгаа. «Битнай танһаа хүгшэн болонхойб» – гээд хэлээб гэгшэ һэн. Дасан соо ороходонь, урдаһаань үнөөхил һайхан тэрэл нюдөөрөө энеэжэл һуугаа. Таняад баярлаа. «Үүдэнһөө эхилээд лэ, нам тээшэ хараад байгаа» – гэжэ хөөрөө һэн. Тиигээд, саашаа хөөрэхэдэ, корреспондентнууд ерөжэ, эжыһээ юумэ һурахадань, «олон юумэ хөөрөжэ шадаагүйб» – гэдэг һэн. Ходол мордотороо намда: «Хамба лама тухай минии хөөрөһэниием бэшэ» – гэжэ намда хэлэхэ. 2004 оной мартын 12-то эжымнайшые наһан болоо. Тэрэнэй урда эжы хэды дахин нагасатаяа уулзажа, һанаагаа амарһан байна. 12 үдэр мандаа өөрыгөө харуулаад, бултыемнай ехэ һайханаар үрөөгээд, саашаа болоо. Эжынгээ наһан болоходо, хэдэн ехээр муудааб, үбдөөб. Тиигээд хамба нагаса ламада ерээд, досоохи сэдхэл соохиёо гаргажа хөөрөөд, адис абаад, бусааб. Тиигээшые һаа, үшөө юумэ бэшэжэ эхилээгүйб.

2016 ба 2018 ондо «Этигэлэй хамба минии ажабайдалда» гэхэн бага хэмжээнэй зохёол-туршалгануудаар ород, буряад хэ-

лэнэй мұрысөөндэ эдэбхитэй хабаадаһанай түлөө I шатын шагналда хүртөөб. Би ехэ баярлажа, хамба лама нагасадаа далга табяаб.

Бэшэжэ байтарни, хамба нагаса тухай дурасхални номой зэргэ боложо байна. Мүнөө ухаандам оробо-хамбо лама нагаса намайе бэшэхэш гээд эжыдэ юумэ ехээр хөөрүүлээ угы.

Дамжал

Би Намжилма Доржиевнагай Надя басаганби, саашадаа хамбо лама нагаса тухай хөөрэхэм.

Таба наһандаа түрүүшынхөө хажуудам хүнэй байһан шэнгиие мэдэрээб. Заримдаа, урагшагүй сагай тогтоходо, гэнтэ досоом тэниглэн, амгалан болошодог байгаа. Харин энээн тухай һанаагаа зободоггүй байгаа.

Нэгэтэ орондоо хэбтэжэ байхадам, гоё дэгэл, малгайнуудтай гурбан ламанар дээрэнһөөм хараад байжа байба. Гайхаад, гараа һарбайбаб. Тэдэ намайе түнтүүлээд, гарыем элжээгээр бариба. Би унташооб. Зүүдэндээ эдэ гурбаниие баһа харабаб. Хамба нагасаяа гэртэхи фотозурагаар таяаб, бэшэ хоёроо хамба лама: «Даба-Самбу габжа ба Галсан габжа!» – гээд дуудаа. Бултадаа намайе түнтүүлээд, толгойем эльбээд, бээ бээ хараад, тархинуудаараа дохибо. Хам-

ба лама: «Нахюуһанууд болоод, зээ басагаяа хаража байхабди!» – гэжэ дуугарба.

Үглөөгүүрнь эжы һамай хоёртоо хөөрэбэб. Тиихэдэм, һамай: «Шинии нагаса ламанар ба хамба багша гурбан шамайе харахаяа ерээ ха юм даа» – гэбэ.

Тэрэ саһаа мүнөөшье болотор эдэ нахюуһадые мэдэрдэгби: ехэ туһа хүргэдэг, абардаг, хүсэлым бээлүүлдэг.

Эжы бидэ хоёр Янгаажан дасанай һуурида ошобобди. Эжымни хөөрөжэ байгаад, юумэ харуулаа. Нагасанарай гэрнүүд, хамба нагасын гэр дабаанай баруун хажууда, ехэ тэлэг соо байдаг байгаа.

Гэнтэ хонхын ехэ һайхан, сэбэр абьян дуулдашаба. Тиигээд олон хүн тарни уншажа эхилбэ. Эжытээе бэе бээе хараад-хоюулаа адли юумэ дууланабди гэжэ ойлгообди. Зальбараад байгаабди. Досоом зохид болобо. Би дээдэ ороной мэдэгдээгүй үзэгдэлдэ ойро хүрэжэ, нэгэдэбэб! Ньюса юумэн намда этигэн найдажа байна!

Иигээд, нахюуһатай дээшээ ургааб. Эжы, һамай, нагасанар, ахайнар намайе ходол хаража, эрхэлүүлжэ байгаа. «Аха хүниие хүндэлхэ хэрэгтэй, угаа, түрэлөө, ёһо заншалаа мэдэхэ ёһотойт. Амгалан сэдхэлтэй, хүндэ туһатай байгты» – гэжэ мандаа ехэшүүл: нагасанар, эжы, һамай заадаг байгаа. Һамай ехэ олон онтохонуудые, болоһон ушарнуудые мандаа хөөрэдэг байгаа. Хөөрэхэнии-

ень хожомынъ өөртэнь хөөрэхэдэм, ехэ баяртай байха.

Намайн угай ахалагша Аршаанта бөө байгаа. Эжын Жигжит үбгэн баабай хамба лама Этигэлэй түрэл ахай байхан. Бидэ Оронго гэжэ нэрэтэй гоё тосхондо байгаабди, нютагтамнай урдажа байхан уһан баһал адли нэрэтэй, Сэлэнгэ мүрэн руу шудхан ородог. Нютагтаа байхада гоё даа: угаа, бэе бээе бултандаа мэдэхэ. Түрэлхид ходо һайхан урихан үгэтэй, амтатай эдеэтэй, шэмүүртэй угтан байха. Заримдаа түрэл басагантай гэртэнь наадаад, орой болоходонь, хонохош. Тойроод, аха дүүнэр олон.

Зүүдэн соогоо эжы шэнги ходо ниидэдэг байгааб. Досоомни гайхамшагтай ехын нюуса-дэлхэйн бурханай юумэтэй ушаржа байнам гэжэ һанагдаха. Нэгэ дахин лама хажуудам дүтэлөө. Һанаандам «хамба лама нагаса» гэжэ ороо. «Хайшан гээд би ниидэнэбиб?» – гэжэ һурааб. «Ехэл шадабаритайш, һанаһан хэрэгшни бүтэсэтэй байха» – гэжэ хэлээ.

Тиимэл байгаал даа. Сахюусанууд ходол хажуудам байдаг, туһалдаг, абардаг. Нэгэтэ малай хуушан хотондой орой унаа. Хонид ондоо хашаа руу гүйлдөө- би хойноһоонь. Һахюуһад намайе абараа һэн.

Ондоо ажалда ороод, хүдэлөө һаа, гэжэ һанааб. Жэлнүүдэй үнгэрхэдэ, тиишээл оробоб. Теэд ехэ һанаа һанахада, өөрөө

эрдэмтэй, мэргэжэлтэй байха ёһотойш. Туһамарша хүнби гэжэ өөрыгөө һанадагби. Ехэ гашуудалтай сагта намдаа хамба лама нагаса зүүдэндэм ерээ һэн.

Нэгэтэ нэгэ зүүдэ харабаб. Манай гэрһээ холо бэшэ Улаахан олзонгуудай угай аха заха Будажаб үмбүү байдаг байгаа. Дархан байһан. Будажаб үмбүүгэй хамба лама нагаса һарабша дороһоо гаража ерээд, хэрэлсы дээшэ гараад, гэдэргээ эрьежэ, намайе «дээшээ гара» гэжэ зааба. Би доронь байгаад, зальбаржа байбаб. Тиигээд, түргэн хэрэлсы өөдэ гарабаб. Хамба лама саашаа, гэртэ ороод, баһал дуудаһан шэнги болобо. Гэртэ ороходом, энгэр соогоо юумэ бэдэрбэ. Тиихэдэнь, «ямар амтатай юумэ гаргахань гээшэб?» – гэжэ һананаб. Урданай гуурһа гаргаад, намда барюулба. Хасарым эльбээд, түнтүүлбэ.

Һэрээд, хасараа барихадам – халуу бу-салжа байгаа. Духамни баһал халуун. До-соомни наран гарашаһан шэнги, сэдхэл-ни сэбэр, минии нагаса намда ерээд ошоо! Энэ олон түрэлнүүдһээ гансал намда гуурһа үгөө. Оронгын Буда ламада ерэжэ, зүүдээ хөөрөөд, адислуулаад ошооб. Гайхабаб, хай-шан гэжэ тэрэ ехэ хүн тухай бэшэхэ хүмбиб? Буда лама тэрэ асуудалда иигээд харюусаа: «та эжынгээ хөөрэхэниень бэшэхэ хүнта, хамаагүй, бэшэгты» – гэжэ хэлээ. Тиигээд лэ бэшэжэ эхилээб. Эжы Намжилма Доржи-

евна ходол хэлэдэг байгаа: «Минии нагаса хамба лама байгаа юм! Нагаса тухай бэшэһэн, хөөрэхэн тухайм бэшээрэй».

2002 оной сентябрь нарада хамба ламын бусахадань, манда гайхалтай байгаагүй. Бидэ мэдэжэл, эжытээ хүлээжэ байгаабди. Манай эжы наһан соогоо нагаса ерэхэ гэжэ хүлээгээ.

Тиигээд, ручка баряад бэшэхэдэм, хамба лама нагаса гараарни өөрөө бэшэһэн шэнги байдаг. Болингүй бэшэхэ дурам хүрэдэг.

Бидэ хоёрой хоорондо барисаан, баршаг баһа бии. Дууһааб гэжэ һанаад, номоо хаана хэблэхэбиб гээд, типографи бэдэрээб. Зүүдэндэм нагаса ерээд, «басагамни бү яара даа» – гээ. Тэрэнэй һүүлдэ, эжын данса соо үшөө олон хөөрөө олооб. Ехэ гайхалтай юумэн болодог. Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө. Баһа нэгэ зүүдэндэмни нагаса олбог дээрэхээ үндыгөөд «Һэлгэхэ байгаа даа» – гэбэ. Дасан ошоод, ороходом, намайе хүлээжэ байгаа. Нюдөөрөө энеэгээд, толгойгоороо дохёо. Шэнэ һайхан олбог дээрээ һуугаа. «Янгаажанда дасан баригдахань» – гэжэ намда хэлээ. Үни болонгүй, баригдажа эхилээ.

Хамба лама нагаса, танай алтан бэһэлиг эжы намда үгэхэн байгаа, би саашань, Мижит-Доржо нагасын аша басаган Туяна Владимировнада үгөөб. Танай захяа дүүргэгдээ.

Эжын хөөрөөе бэшэжэ эхилхэдэм, бурхан намда лотос сэсэг эльгээгээ. Эжын үхибүүн байһанай дурасхал, ойлгожо абаһан юумэнүүдыень, нагасын захяануудые, оёоргүй сэдхэлэй һайхан ханааень байһанаарнь бэшээб.

Мүргэлгэ

Түрүүшын уулзалгада орходоо, өөрыгөө заахан, хайратай гэжэ ханааб. Дасанда тантай уулзаха гэжэ ээлжэндэ байхадаа, би танай зээ басаганби гэжэ бээ танюулааб. Нагаса хараад, ойлгоод, таняад, хүрин нюдөөрөө ехэ анхаралтайгаар ходо хаража байгаа. Миһэд-миһэд гээд, дүтэлбэб. Нагаса намда: «Минии зээ» – гэжэ шэбэнээ. Байтараа, ухаан соом олон юумэн эршэтэйгээр орожо эхилбэ. «Би үнэн зүрхэнһөө танда һайниие хүсэнэб, тандаа ерээб!» – гэжэ нагасадаа хэлээб.

Газаа гарахадам, досоом баяртай болобо. Хүнэй шуһан- уһан бэшэ.

Түрэл барисаан

Обогнай Эрхүүһээ гаранхай. Үлзытэ гэжэ хүн һамгантаяа, дүрбэн хүбүүдээрээ, дүтын түрэлхидөөрөө олон морин тэргээр Байгал тойроод, наашаа гаража ерээ. Харгыдаа нэгшье муугүй, гашуудал, гэмшэлгэ дуулдаа-

гүй. Өөрынгөө амидаралаа ажабайдалаа зохёохо, байха газараа – ехэ удаан ябажа, бэдэрээ Сагаан нуурай хажууда, добо дээрэ түбхинэжэ, ханаагаа амараа. «Үлзытэ добо» гэжэ нэрлээ. Дүрбэн хүбүүд ехэ бэрхэ, гартаа дүйтэй байгаа. Абатаяа хуу юумэ хэжэ шадаха. Этигэлэй нэгэ хүбүүнийн Даша-Доржо – 12-дохи бандито хамба лама. Манай нагаса эжын үбгэн баабай Жигжит – Үлзытын Балсан хүбүүнэй аша. Булта түрэлнүүд Үлзытэ добо дээрээ байгаа. Үхибүүд ехэ дүтэ бэе бээтээ байгаа. Жигжит Даша-Доржо хоёр наһаараа дүтэ, хоюулаа үелхэ, нүхэсэхэ. Тиигээд лэ манай нагаса эжы Хандажабта үнэн зүрхэнһөө «минии зээ» гээд лэ дуратай байгаа. Хандажаб нагаса эжы Доржо гэжэ хүндэ хадамда гараа. Хамба лама нагаса холоһоо гэртээ ерэхэдээ, ходол нагаса баабайнда орохо. Амтатай шэмүүр асарха, гоё бүд ходо бэлэглэхэ.

Санкт-Петербург ошоходонь, ехэ уранаа гаргажа, нагаса эжы гоё дэгэл оёо гээ һэн.

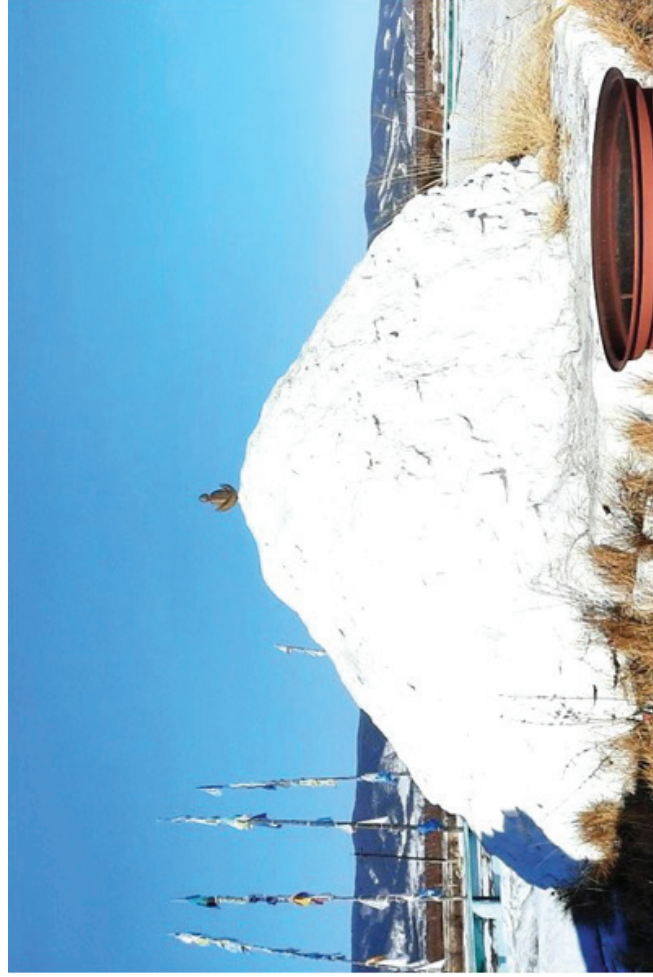
Саашадаа ябахадань, манай нагаса баабай бэеыень угаагаад, хубсалуулаад, найнаар һуури дээрэнь һуулгаа. Тиигээд, Хүхэ Зүрхэн хүрэтэр үдэшэлсөө. «Гурбан хоногой саана ерээрэй» – гээ. Тиигээд ошоходонь, моритой хүнүүд тэндэ гүйлгэлдөө. Хоргодожо гэртээ ерээ.

Иигээд номоо дуунажа байхадам, нэгэ заа гунигтай болоно. Хажуугаарнь досоом хүнгэн болоо, эжынгээ захяа дүүргээб.

Хүн бүхэндэ үри, эжы, эсэгэ бии. Эхэ эсэгэ ухаан соомнай, үринэр – хүсэл соо. Ном соо эрдэм ухаа шэнжэлхээр, хамба ламын дабтагдаһан намтар үгы, гансал хүнэй анхаралтай хандалга, түрэл холбоон, үхибүүд, ахатаниинь, хоорондын харилсаан.

Гансал ханаан хүниие баян, али үгытэй болгодог. Дуран хороогдодоггүй, харин олошордог, ехэ болодог.

Ном ехэ гэгээн гэрэлтэй, хайхан манай эжыдэмнай адли гэжэ хананаб. Үнэн зүрхэнэйнь сэбэр сэдхэлынь, үнжэгэн ханааниинь ном соо оруулагдаа. Модоной үндэһэн газар доогуур, хүнэй изагуур газар дээгүүр.

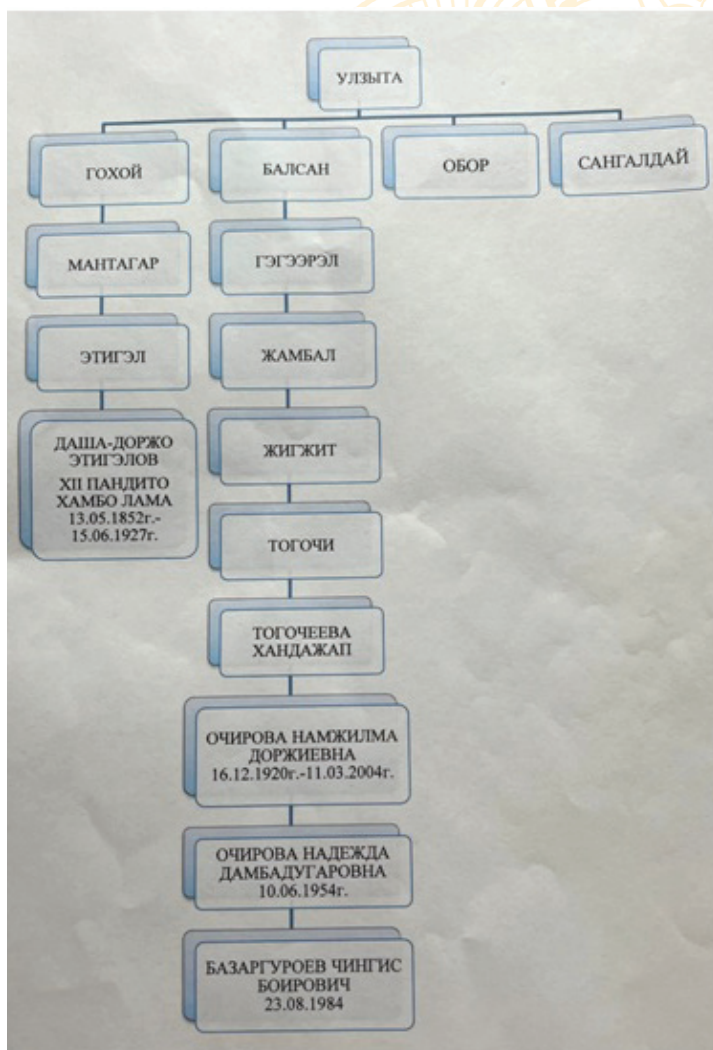
1704 ондо бүтээгдэнэн субарга. Ошор-Булаг

Даша-Доржо Этигэлэй хамбын
балшар наһандаа хони адуулжа
ябаһан Ивалгын аймагай
Ошор-Булаг нютагта

Очирова Намжилма Доржиевна –
Этигэлэй хамба ламын зээ басаган

Даша-Доржо Этигэлэй хамбын
ба Намжилма Доржиевна Очировагай
уг гарбал

ХII Даша-Доржо Этигэлэй хамбын
Очирова Намжилма Доржиевнада бэлэглэлэн сахюусан-зураг

Намжилма гэр бүлэгээ

Хамба лама ба Намжилма басаган
(рисунок)

Доржиевтантай бүлэ
Зураг дээрэ:
дээрэ байгаашад: Санжамитаб,
Надежда, Мижит-Доржо,
Володя(Сэндэмын хүбүүн);
доро байгаашад: Сэндэмэ, Лубсан-Доржо,
Ханда намай, Намжилма, Анатолий

ХII Даша-Доржо Этигэлэй хамбын
Очирова Намжилма Доржиевнада
бэлэглэн алтан бэһэлиг-сахюусан

10. **ВНЕШНЯЯ ВАЛЮТА**
 ДАВА ДОФИДЪТЪН ДОКЪМЕНТА ДАВА
 СЪВЪЕТЪ ИЛИ НЕ

ОЧИРОВА

«ЭТИГЭЛЭЙ ХАМБА МИНИН АЖАБАЙДАЛДА»
гэвч бага тэмжээний зохбол-туршалгануудаар
мүрээсөөнд эдэхитэй хабаадаганай түлөө

d. d. d.

NAT'L **RESEARCH** **INSTITUTE** **ON** **ADDICTION**

© 2004 Blackwell Publishing Ltd
Journal of Internal Medicine 255: 111–118

УУГ ЗАЛГАМЖАЛГЫН ТҮҮХЭ

РОССИЙН БУДДЫН ШАЖАНТАЙ ЗАНШАЛТА САНГХА
БУРЯД УЛСАЙ ТОЛГОЙЛОГШЫН БА БУРЯД УЛСАЙ ЗАСАГ ГАЗАРАЙ ЗАХИРГААН
БУРЯД УЛСАЙ СОЁЛОЙ ЯАМАН

АРБАН ЭРДЭНИЙН ҮРГЭЛ

ХИ БАНДИДА ХАМБА ЛАМА
ДАША ДОРЖО ЭТИГЭЛОВТЭ ЗОРИУЛАГДАСАН
СОЁЛОЙ IV ЕХЭ НААДАН

I ШАТЫН ДИПЛОМ

«ЭТИГЭЛОВЭЙ ШЭДИТЭ ҮЗЭГДЭЛ»
ГЭНЭН БОГОНИ ХЭМЖЭЭНЭЙ ЗОХЁОЛ-ТУРШАЛГАНУУДААР
МУРЫСӨӨНДЭ ШАЛГАРҮАН

Очирова Надежда Дамба-Дугаровна

«Зохёол-туршалганууд ород хэлэн дээрэ»

Д. Аюу -

XXIV Бандида Хамба Лама Дамба Аюу

Ивалгын дасан
2018 он

УГ ЗАЛГАМЖАЛГЫН ТҮҮХЭ

2016, 2018 онуудта
«Этигэлэй хамба минии ажабайдалда»
гэнэн бага хэмжээнэй зохёол-туршалга-
нуудаар ород, буряад хэлэнэй мұрысөөндэ
эдэбхитэй хабаадаһанай түлөө
I шатын шагналда хүртөөб

ХII дугаарта Бандида хамба лама
Д.-Д. Этигэлов-нагаса.
Зээнсэрhээ гараһан гуша басаган Дариин
зураг, февраль, 2020 он (16 наһатай)

Миланга Сант Петербурга абух
 Готто Зурат байсанг Тагана й
 Петербурга гасанга ерз хурдо
 байсан 22222 тук.
 Минш 2222

башини Сталин даан мөрөн
мэргэдэг буюу хангай мөрөн
Орлого хурлын Магнун
ежэ олоогоо хэрээ хан.
Түүхний мөрөн

Метростроительное управление

[illegible]

...но капиталу б
...заказу
...всего за
...всего за
...всего за

Мэргэлийн тусгай
дэмжлэгтэй байсан
1914 он

[illegible]

...на годо аргумент
...се записува
...адреса аргумента
...когато е адресиран
...како адреса на
...адресира

...иногда бывает так, что
...иногда бывает так, что
...иногда бывает так, что

В наши дни багачи - кон
вот багачи, а багачи - кон
тени багачи, а багачи - кон
тени багачи, а багачи - кон

17

ЛЕШЕЉ НИЈЖЕ

Лубсан-Доржо

Мижит-Доржо

Намжил

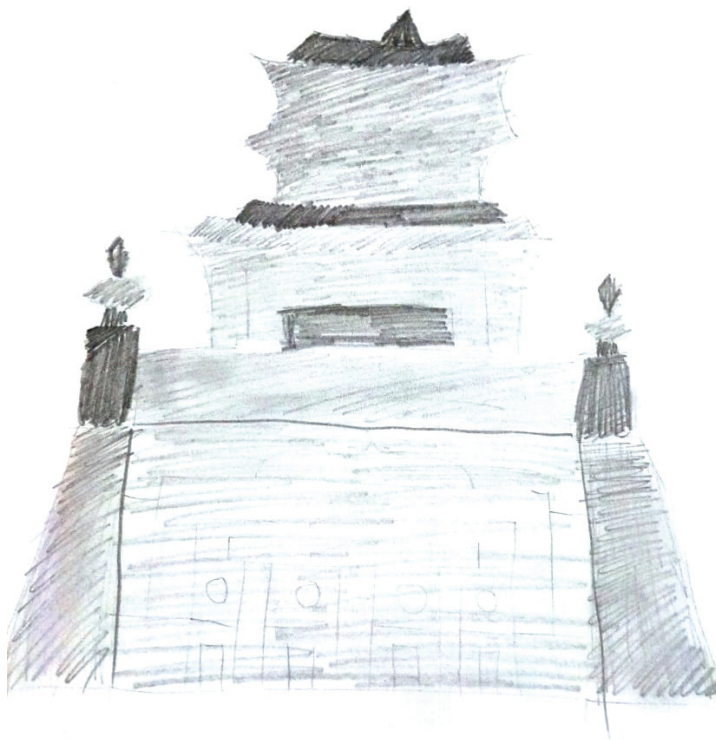
Намжилма

Санжамитаб

Сэндэмэ

Этигэлэй хамбо ламын субарган.
Аша басаган Дарья
7 наһатайдаа зураһан

Улзын гобо.

Намын Дуларван - Замуудай-Зна
 Тарсанган Басадан Дарман Зээ Вирт.
 Могоон Тарсанган-Зна, Буруур
 Салзанов Билеба Торн Тала
 Салзанов Дорхе ~~Борх~~
 Удмын Базар - Байсан, - Кэйн үрх Кайн
 Базаров Намдэсее - Царенкага, ~~Дамбаа~~ Торн.
 - 4 - Дабха - Дугда.

Этигэлэй хамбо ламын Улзын Добоогой түрэлнүүд

Базаргуроев Байрай бүлэ

Этигэлэй хамбо ламын
араан шүдэн - зээ Намжилмадаа
бэлэглэһэн

Намжилма Доржиевнагай ба Дамба-Дугар Дабаевичай бүлэ

Аша басаган Викториин зураг,
16 наһатайдаа зураһан

ГАРШАГ

I хуби. Эжын хөөрөөн	6
I бүлэг. Уулзалга	10
Түрүүшын уулзалга.....	10
Хүлээхэн уулзалга.....	13
Хахасалгын уулзалга	15
II бүлэг. Нагасын хэшээлнүүд	18
Шатар наадан	18
Глобус.....	20
Нагасын наадан	23
Хүниие хайрлалгын хэшээл	26
III бүлэг. Нагасын онтохонууд.....	27
Шэлэгдэхэн	27
Абида хүбүүн.....	27
Адис	31
Сагай холбоон. Энэдхэг ороной хатан...	35
II хуби. Нагаса намтайгаа	39
I бүлэг. Хүнэй хуби заяан	39
Лубсан-Доржо	39
Сэндэмэ	40
Намжил.....	40
Намжилма	41
Санжамитаб	41
Мижит-Доржо	42

II бүлэг. Нагасын сахюусанууд	43
Бурхан.....	43
Фотозураг	44
Нагасын шүдэн	45
Алтан бэһэлиг	46
 III бүлэг. Үнэн ушарнууд.....	 47
Зүүдэн.....	47
Нагасатай хөөрэлдөөн.....	48
Нагасын захяа	52
Эжы тухай. Намжилма Доржиевна	55
Дамжал	60
Мүргэлгэ	65
Түрэл барисаан	65

Н. Очирова

УГ ЗАЛГАМЖАЛГЫН ТҮҮХЭ

Верстка *В.И. Афанасьева*
Корректор *Л.М. Цыбенова*

Сдано на вёрстку 23. Подписано в печать 23.
Формат 70x100^{1/32}. Бумага офсетная №1
Гарнитура PT Serif Pro. Печать офсетная. Усл. печ.л.
Тираж 270 экз. Заказ № 142.

Издательство АО «Республиканская типография»
Отпечатано в АО «Республиканская типография»
670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13